

Державний архів Харківської області

**ХАРКІВСЬКИЙ
АРХІВІСТ
№1
2010 р.**

Харків

УДК 930.25(477.54)
ББК 79.3 (4 УКР-4ХАР)

Редакційна колегія: Л.М. Момот (головний редактор),
к.і.н. Л.М. Юдіна, О.С. Гнезділо, Т.В. Іванська,
А.Ф. Парамонов, Т.В. Чернявська (відповідальна за
випуск).

Схвалено науково-методичною радою ДАХО
(протокол № 4 від 5.08.2010 р.)

З М І С Т

Людмила Момот Сподіваємося на підтримку 5

АРХІВНА СПРАВА ТА ДІЛОВОДСТВО

Лідія Пантелеєва Огляд метричних книг, що зберігаються в Державному архіві Харківської області 8

Тетяна Іванська Фонди релігійних установ у складі Державного архіву Харківської області: структура і зміст 13

Константин Нефедов Практика студенто-документоведів Національного аерокосмічного університета ім. Н.Е. Жуковського «ХАИ» в Государственном архиве Харьковской области. 21

З ДОСВІДУ РОБОТИ

Ольга Коптева Про роботу веб-сайту Держархіву Харківської області 28

КРАЄЗНАВСТВО

Майя Макарова Історія церкви – історія людського життя (до історії Казанської церкви м. Харків за документами Держархіву Харківської області) 33

Едуард Зуб Знищення Миколаївського собору: причина, привід, інформаційне забезпечення акції (за повідомленнями харківської преси) 39

Андрей Парамонов Первый епархиальный архитектор Харьковской губернии Иван Осипович Осипов 47

Микола Чернов До дня визволення міста Харкова – 23 серпня 1943 року 53

Юліана Полякова Історія єврейського театру «Гезкульт» в Харькове (по матеріалам местной печаті и Государственного архива Харьковской области) 59

У СВІТІ НОВИН

Ольга Гнездо Хроніка архівного життя. 70

Лариса Юдіна Про нові надходження Держархіву Харківської області (огляд фондів) 87

ДО ЮВІЛЕЙНИХ ДАТ

Майя Макарова Перелік основних ювілейних та пам'ятних дат, пов'язаних із Харківщиною, на друге півріччя 2010 року 92

Лариса Юдіна Харківщина – батьківщина видатних особистостей (до 165-річчя від Дня народження Іллі Ілліча Мечникова). 98

РЕЦЕНЗІЇ

Володимир Маслійчук Важлива серія для харківських архівістів 103

Відомості про авторів 106

Сподіваємося на підтримку

Першочергове завдання будь-якого архіву – покращення умов збереження, прийому та використання документів. Важливість ролі архівних документів очевидна. Архіви – це єдине місце, де цінні для будь-якого покоління документи зберігаються назавжди, отримуючи статус національного надбання. Історія без документів-першоджерел неможлива.

Але, на жаль, упродовж останніх років в держархіві області набула гостроти проблема збереження документів Національного архівного фонду. Одна із будівель архіву, за висновками експертів, знаходиться в аварійному стані. Це пам'ятник архітектури місцевого значення – будинок по пр. Московському, 7, побудований 1906 року.

Проблеми відсутності вільних площ для комплектування архіву документами НАФ та аварійність будівлі по пр. Московському, 7 викликали занепокоєння Харківської обласної державної адміністрації, структурним підрозділом якої є держархів області.

15 липня поточного року заступник голови-керівник апарату облдержадміністрації Василь Васильович Хома та заступник керівника апарату Володимир Вікторович Светличний відвідали архів та ознайомилися з його роботою. Під час ознайомлення керівництвом області оглянути архівосховища, де зберігаються документи, читальний зал, реставраційна лабораторія. В.В. Хома та В.В. Светличний ознайомилися з умовами зберігання документів НАФ, організацією пропускнуго режиму в Держархіві Харківської області, наданням державних та платних послуг, результатами відновлювально-ремонтних робіт, виконаних у відповідності з рекомендаціями експертної комісії, у будівлі архіву по пр. Московському, 7.

Для керівництва Харківської облдержадміністрації проведена екскурсія, в ході якої зі складом та змістом найбільш цікавих і цінних документів гостей ознайомила директор архіву.

Директор ДАХО Момот Л.М. представляє заступнику голови-керівнику апарату Харківської обласної державної адміністрації Хомі В.В. найбільш цікаві документи з фондів архіву

Виставка друкованих видань, присвячена Дню Конституції

За результатами відвідування держархіву області заступником голови - керівником апарату облдержадміністрації В.В. Хомою проведена підсумкова нарада.

Наступного дня, 16 липня, за участю В.В. Хоми та Л.М. Момот в архіві відбулася прес-конференція для місцевих ЗМІ.

Того ж дня і в наступні дні на каналі «ОТБ» та 7-телеканалі у новинах пройшли відповідні сюжети.

Інформація про відвідування держархіву області заступником голови-керівником апарату облдержадміністрації В.В. Хомою опублікована в ряді місцевих газет та розміщена на веб-сайті облдержадміністрації.

Архівісти сподіваються на підтримку керівництва області щодо вирішення основної проблеми – забезпечення Держархіву Харківської області додатковими вільними приміщеннями для подальшого прийому документів НАФ та їх надійної збереженості.

Лідія Пантелєєва

Огляд метричних книг, що зберігаються в Державному архіві Харківської області

Метричні книги церков, костьолів, рабинатів є одним із важливих і цінних історичних джерел, що відклалися в багатьох архівах України.

У Держархіві Харківської області зберігаються метричні книги православних церков, римо-католицької церкви та іудейського віросповідання (представлені у п'яти фондах). На жаль, збереглися вони у неповному обсязі. Загалом це 3 537 метричних книг православної церкви Харківського намісництва та Харківської губернії, а також Воронежської, Катеринославської та Полтавської губерній, Українського та Харківського військових поселень.

Метричні книги православних парафій представлені у трьох фондах: ф.-11, Хорошевський Вознесенський другокласний дівочий монастир, ф.-40, Харківська духовна консисторія, та ф.-1037, Полтавська духовна консисторія.

У фонді № 11, Хорошевський Вознесенський другокласний дівочий монастир, зберігається лише одна метрична книга за 1864, 1873, 1877, 1879, 1880, 1882-1884, 1886-1891 роки (спр. 362), в якій містяться відомості про смерть ігумень і черниць.

В архівному фонді Харківської духовної консисторії (ф.-40) на зберіганні знаходяться 3 448 метричних книг. Це книги не лише міст і сіл Харківського намісництва та Слобідсько-Української (пізніше Харківської) губернії за 1749, 1791-1921 рр., а й Воронежської (1846-1884 рр.), Катеринославської (1847-1908 рр.) та Полтавської губерній (1800-1865 рр.), Українського та Харківського військових поселень (1800-1867 рр.).

Фонд № 1037, Полтавська духовна консисторія, налічує 88 метричних книг населених пунктів Костянтиноградського повіту Полтавської губернії за 1868-1878, 1880-1920 р., що нині

знаходяться в межах сучасної Харківської області. В даному фонді зберігається також одна метрична книга за 1873-1900 рр. про народження мешканців с. Ступичної Звенигородського повіту Київської губернії (в теперішній час Черкаської області).

Кожна метрична книга починається з титульного аркуша, на якому вказані назва та місцезнаходження церкви, якій належить ця книга, далі зазначається рік, протягом якого велися записи. Для кожного календарного року існувала своя окрема метрична книга.

Метричні книги православних церков велися згідно із законодавством Російської імперії і склалися з трьох частин. В першій частині велися записи про народження, у другій – про одруження, у третій – про смерть.

Як правило, кожна метрична книга розпочинається із запису про осіб, які прийняли хрещення (фактично – про народження).

З цієї частини метричної книги можна отримати наступну інформацію: номер запису, ім'я народженого (окремо для чоловіків та жінок); повну дату народження і хрещення, місце проживання (походження), соціальний стан, іноді рід діяльності, прізвище, ім'я, по батькові батька дитини та ім'я і по батькові матері зі вказівкою на законність шлюбу і характер віросповідання. Також міститься інформація про хрещених батьків і священика, який проводив обряд хрещення, та його підпис і підписи хрещених батьків.

До другої частини метричної книги вносилися записи про тих, хто вступав до шлюбу. Тут міститься така інформація: порядковий номер шлюбу; дата вінчання; місце проживання, соціальний стан, прізвище, ім'я, по батькові нареченого та його вік; місце проживання, соціальний стан, прізвище, ім'я, по батькові нареченої та її вік. Також є відомості про те, чи вперше вступають до шлюбу наречений та наречена, чи є він або вона вдовою чи вдівцем. Наприкінці подано відомості про свідків вінчання і священика, який здійснював обряд.

Третя частина метричної книги – про померлих. В ній міститься інформація про особу, яка померла: ім'я та прізвище

померлого (для дітей подаються відомості про батьків), вік, причина смерті, місце поховання, ім'я та прізвище священика, який проводив обряд поховання.

Записи в метричні книги заносилися одразу після здійснення обряду. Записи про народження, шлюб та смерть велися російською мовою. Текст в метричних книгах рукописний, записи зроблені чорнилами чорного кольору.

Метричні книги щомісячно засвідчувалися місцевим причтом. У першому місяці наступного року надсилалися до консисторії чи до духовного правління, де опрацьовувалися та передавалися на зберігання до консисторського архіву.

Метричні записи римо-католицької церкви представлені в архіві в одному фонді – № 965, Канцелярія харківської римо-католицької церкви, у вигляді метричних виписок із метричних книг про народження та смерть, що надсилалися до канцелярії харківської римо-католицької церкви з різних губерній Росії. Метричні виписки з метричних книг про народження, смерть, дошлюбні опитування та списки парафіян, що зберігаються в архіві, складені російською та польською мовами й охоплюють період з 1851 р. до 1916 р.

Метричні книги громадян іудейського віросповідання представлені одним фондом – № 958, Канцелярія харківського губерньського рабина. У фонді зберігаються метричні книги записів про народження, укладання шлюбу, розлучення та смерть євреїв у містах Харків, Охтирка, Білопілля, Богодухів, Валки, Чугуїв, Слов'янськ, Лебедин, а також по Охтирському, Валківському, Вовчанському, Зміївському, Куп'янському, Лебединському та Сумському повітах Харківської губернії й охоплюють період з 1854 р. до 1917 р. Назви населених пунктів повітів не вказані.

У метричних книгах синагог подається інформація про народження, укладання шлюбу, розлучення та смерть. Записи про реєстрацію народження включають такі відомості: ім'я та стать дитини, дата і місце народження, дата обрізання та ім'я того, хто його виконував; імена та рід занять батьків.

У записах про одруження зазначено вік та імена наречених, ім'я рабина, який здійснював обряд, дата шлюбу, шлюбні зобов'язання, підписи двох свідків.

Записи про розлучення містять інформацію про імена та вік подружжя, ім'я рабина, який виконував обряд розлучення, причину і дату розірвання шлюбу; також вказано ініціатора розлучення.

В актових записах про смерть вказано ім'я, стать, вік померлого, дата і причина смерті, місце поховання.

Записи у метричних книгах заносилися одразу після здійснення обряду. Метричні записи складено паралельно єврейською (ідиш) та російською мовами.

Довідковим апаратом до вищеперелічених фондів служать описи, які складені за хронологічно-номінальною ознакою. Метричні книги в описах фондів систематизовані по повітах, у межах намісництва та губерній – відповідно до адміністративно-територіального поділу, прийнятого у державі на час створення цих книг.

До метричних книг фонду № 40, Харківська духовна консисторія, в архіві створена база даних «Вводу та пошуку інформації по метричному покажчику (церкви різних повітів Харківської губернії)» за 1749-1890 рр. (MS DOS).

У 2003 р. вийшов із друку збірник архівних документів 1800-1890 рр. «Слобожанські родоводи. Село Лозова Богодухівський район», до якого включені записи з метричних книг Різдно-Богородицької церкви села Лозова Богодухівського району.

На виконання наказу Держкомітету архівів України від 25.04.2006 р. № 62 «Про підготовку до видання «Зведеного каталогу метричних книг, що зберігаються в державних архівах України» відділ обліку та довідкового апарату Держархіву Харківської області підготував відомості про метричні книги, що зберігає.

У 2009 р. вже вийшов із друку 1-й том міжархівного довідника «Зведений каталог метричних книг, що зберігаються

у державних архівах України» (державні архіви Волинської, Дніпропетровської та Закарпатської областей).

Довідник побудовано у вигляді зведених відомостей про метричні книги по кожній архівній установі за віросповідним принципом: християнство, іслам, іудаїзм та інші релігії та вірування. В основному розділі довідника міститься конкретна інформація про метричні книги. Вона згрупована в однотипних блоках, кожен з яких складається з 10 пронумерованих позицій у чітко визначеній послідовності, а саме:

1. Назва державної адміністративно-територіальної одиниці, у межах якої велася книга.

2. Назва церковної адміністративної установи, у межах якої велася метрична книга.

3. Назва храму, у якому велася метрична книга, та населеного пункту, у якому він знаходився, і його адміністративно-територіальна підпорядкованість.

4. Назви населених пунктів, мешканці яких були прихожанами цього храму.

5. Відомості про записи в метричній книзі про народження: їх хронологічні межі, номери фондів, описів, справ.

6. Відомості про шлюбні записи.

7. Відомості про записи про розлучення.

8. Відомості про записи про смерть.

9. Відомості про наявність сповідних відомостей.

10. Відомості про персональний склад парафіян.

Науково-допоміжний апарат до видання складається з географічного покажчика, у якому за алфавітним принципом наведено назви населених пунктів, у храмах яких велися метричні книги.

Таким чином, метричні книги містять перелік певних відомостей, які відкривають можливість здійснювати генеалогічні дослідження й пошуки.

Зараз готується до видання наступний том міжархівного довідника, до якого увійдуть відомості про метричні книги, що зберігаються у Держархіві Харківської області.

Тетяна Іванська

Фонди релігійних установ у складі Державного архіву Харківської області: структура і зміст

Державний архів Харківської області є установою, що забезпечує формування Національного архівного фонду України (далі – НАФ), облік і зберігання його документів та використання їх інформації. НАФ – це сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя, мають культурну цінність і є складовою частиною вітчизняної і світової історико-культурної спадщини. Невід'ємною його складовою виступають історичні документи, що відображають місце віри та релігійних установ в історичному бутті України.

За минулі роки це місце визначалося різними факторами і впливами. Релігійні установи, незалежно від конфесійної приналежності, зазнали часи злету і занепаду, переслідувань, проте завжди віра залишалася одним із вирішальних чинників нашої історії. Релігії належить одне з провідних місць в розвитку культури народів. Вона тісно пов'язана з національним життям і традицією. І все це закономірно відбилося у складі та змісті документів НАФ.

За своїми структурними ознаками усі фонди релігійних установ у складі НАФ держархіву області можна поділити на кілька категорій. Перша з них окреслена відповідно до інституційних ознак та церковної ієрархії: фонди церковних установ та організацій від окремого храму до церковно-адміністративної одиниці. До іншої належать церковно-громадські й добродійні організації (парафіяльні ради, товариства, попечительства). Третя категорія визначена конфесійною приналежністю релігійних організацій – римокатолицька церква і синагога.

У незначній кількості збереглися документи церков і соборів Харківської єпархії у фондах держархіву області. Всього 9 фондів, що налічують 12 справ за 1809-1918 рр.

Це документи Харківського кафедрального Успенського собору, Харківської Миколаївської, Соборно-Успенської церкви м. Богодухів, Вознесенської церкви с. Яблучне Богодухівського повіту, Соборно-Троїцької церкви м. Зміїв, Володимиро-Богородицької церкви с. Кочеток Зміївського повіту, Покровської церкви с. Брусівка та Різдвяно-Богородицької церкви сл. Платина Старобільського повіту. Документи фондів відображають повсякденне релігійне життя міст і сіл Харківщини. У складі фондів церков зберігаються укази Синоду та Харківської духовної консисторії, циркуляри благочинних про форми звітності та правила оформлення церковних документів (ф.727, ф.729), господарського життя церкви, описи інвентарю і церковного майна (ф.728, ф.736), відомості про причастя та сповіді, копії метричних свідоцтв (ф.723, ф.724, ф.730), відомості про пожертвування парафіян, листування з питань будівництва соборів і церков.

На увагу заслуговує фонд Хорошевського Вознесенського дівочого монастиря, який налічує 450 справ за 1790-1913 рр. Документи фонду відбивають внутрішнє життя обителі та її діяльність. Серед документів фонду – укази Харківської духовної консисторії, послужні списки черниць, відомості про їх соціальний і кількісний склад, справи про призначення і звільнення ігумень, постриг у черниці, річні відомості про відбування церковної епитимії жінками при монастирі, справи про прийом сиріт у притулок і жіночу школу при монастирі, описи монастирського майна, відомості про стан і добробут церков, прибутково-видаткові книги монастиря тощо.

Окрему групу церковних фондів становлять документи церковно-адміністративних органів – консисторій, духовних правлінь, благочинних. Загалом це 15 фондів.

У держархіві області зберігаються документи консисторій Харківської і Полтавської. Духовні консисторії здійснювали адміністративне управління і духовний суд в епархіях Православної церкви під безпосереднім керівництвом епархіальних архієреїв. Разом з епархіальними архієреями вони підпорядковувалися Св. Синоду. Відомство консисторій

знаходилося в межах єпархій. Тому консисторські архіви в церковно-історичному відношенні відіграють роль губернських архівів. Консисторії здійснювали керівництво в єпархії через духовні правління, благочинних, настоятелів монастирів, церков. Духовні консисторії склалися із присутствія і канцелярії. Діловодство консисторій зосереджувалося в канцеляріях. Канцелярія та її структурні підрозділи (столи) підпорядковувалися секретареві консисторії. Консисторії в українських єпархіях відомі від кінця XVII ст. і запозичені у католицьких єпархіальних управлінь. На зразок українських духовних консисторій було перетворено приказний устрій єпархіальних управлінь у Росії, названих 1744 р. консисторіями. У консисторських канцеляріях зосереджувалися документи адміністративного управління і духовного суду в єпархіях. Окремі єпархіальні канцелярії відали церковними інституціями, які знаходилися поза межами єпархії.

У зв'язку з тим, що ці церковно-адміністративні органи діяли у межах єпархій, кордони яких не співпадають із сучасним адміністративно-територіальним поділом, а до того ж весь час змінювалися, їх архіви виявилися розірваними між кількома держархівами областей. Так, наприклад, документи, що утворилися в діяльності Полтавської духовної консисторії, нині зберігаються у Держархіві Харківської області; документи місцевостей, що відійшли від Катеринославської єпархії, були відправлені місцевою консисторією до Харківської консисторії, тощо.

Одним із найзначніших фондів цього типу є фонд 40, Харківська духовна консисторія. Він налічує 87549 справ, які хронологічно охоплюють 1749-1918 рр. Консисторія заснована на підставі указу Синоду від 16 жовтня 1799 р. Вона була адміністративно-судовим органом Синоду з управління церквами та монастирями на території єпархії, відала навчальними закладами, заснуванням та ліквідацією церков, парафій та монастирів, провадила суд над особами духовного звання. Консисторія підпорядковувалася Синоду

і до 60-х років XIX ст. мала у своєму підпорядкуванні повітові духовні правління, а після їх ліквідації – окружні благочинія по 2-3 в кожному повіті. Ліквідована в кінці 1918 р. у зв'язку з реорганізацією консисторій в єпархіальні ради. Документи фонду містять цінну інформацію з історії Харківської єпархії та губернії. Фонд є інформаційно насиченим. Діяльність самої консисторії знайшла відображення, насамперед, в указах консисторії, журналах зборів членів консисторії, щорічних звітах про стан єпархії тощо. Значне місце у фонді посідають документи про діяльність церков і церковнослужителів, про старовинні храми Харківщини: про кафедральний Покровський собор, церкву Покрова Пресвятої Богородиці в с. Романівка Харківського повіту, ревізькі казки церковнослужителів і їх сімей. У фонді всебічно відображене життя і діяльність ченців і монастирів єпархії в численних звітах і відомостях про становище чоловічих і жіночих монастирів. Численна група документів розкриває хід будівництва, перебудов, ремонту й освячення церковних будівель. Варті уваги документи про відкриття релігійно-просвітницьких братств і гуртків, духовних училищ, про церковні бібліотеки, читальні тощо. У фонді зберігається більше 3 тисяч метричних книг за 1749, 1791-1921 рр.

Не можна не згадати окремо документи Полтавської духовної консисторії – вищого органу управління православної церкви в Полтавській губернії, заснованої 1804 р. Загалом у фонді 88 справ за 1868-1878, 1880-1920 рр. Фонд складають метричні книги церков і сіл Костянтиноградського повіту. У фонді є документи Київської духовної консисторії – метрична книга про народження церкви Різдва Богородиці с. Ступічної Звенигородського повіту за 1873-1900 рр.

Певний інтерес для вивчення церковної історії становить фонд Харківського єпархіального управління (Р.230, 3632 справи за 1919-1923 рр.). Наприкінці 1918 р. усі духовні консисторії, як відомо, в тому числі і Харківська, були реорганізовані в єпархіальні ради, які відали різними питаннями: адміністративно-організаційними справами

та особовими справами духовенства, судовими справами, господарськими і фінансовими питаннями тощо. У квітні 1921 р. Харківська єпархіальна рада реорганізована в Канцелярію харківського архієпископа, а в середині 1922 р. – у Харківське єпархіальне управління. У фонді містяться документи про стан монастирів, відомості про церкви Харківської єпархії, річні фінансові звіти, справи про призначення та звільнення духовенства, судові справи та ін.

Нижчою церковно-адміністративною та судовою інстанцією, що підпорядковувалася консисторії, були духовні правління. Предмети відомства і межі влади духовних правлінь не зазначалися окремими постановами, однак у статуті духовних консисторій вказувалося, що консисторії для виконання своїх розпоряджень стосовно підвідомчих церков діють через духовні правління. Останні в обумовлений час приймали від підвідомчих церков сповідальні розписи, метричні книги і після їх розгляду передавали до консисторії, складали дані для єпархіальних звітів перед Св. Синодом та обер-прокурором Синоду (сповідальні й метричні екстракти, дані про чисельність духовенства), вели судові справи, здійснювали нагляд за підвідомчим духовенством тощо.

У держархіві області зберігаються фонди Богодухівського, Зміївського, Ізюмського, Куп'янського, Старобільського, Харківського, Чугуївського та Костянтиноградського духовних правлінь.

Привертає певний інтерес і фонд Куп'янського духовного правління (ф.574, 683 справи за 1762-1846 рр.). Серед документів фонду – указ Синоду про надання грошової допомоги вдовам і сиротам духовного звання у зв'язку з неврожаєм, укази Белгородської та Харківської (з 1800 р.) духовних консисторій, справи про хрещення у православ'я осіб інших конфесій, про відкриття училищ для навчання дітей місцевих священиків, про надання підручників учням духовних училищ, про вибори церковних старост, рапорти благочинних, про прийом і навчання дітей духовенства в Харківському колеґіумі, відомості про церковнослужителів тощо.

Значно більшим за своїм обсягом є фонд Зміївського духовного правління (ф. 572, 1074 справи за 1741-1862 рр.). У його складі укази Харківської консисторії за 1807-1844 рр. та їхні розпорядження і зауваження з приводу роботи духовних правлінь, журнали засідань самого правління за 1820, 1826, 1838, 1848, 1862 рр., клірові відомості окремих церков, що підпорядковувались цьому духовному правлінню, справи про будівництво та ремонт церков, призначення в них священиків, матеріали про покарання священиків за вироками церковного суду, відомості про церковнослужителів, статистичний опис Зміївського повіту тощо.

Нижчими за духовні правління церковно-адміністративними одиницями православної церкви були благочинні округи. Посада благочинного існує з XVIII ст. Він був одним із помічників єпископа, якому доручався нагляд за церквами та духовенством єпархії. У складі держархіву області зберігається 5 фондів канцелярій благочинних: 1-го та 2-го округів Богодухівського і Зміївського повітів, 3-го округу Богодухівського повіту. Вони невеличкі за обсягом та одноманітні за складом документів: це відомості про церкви та священнослужителів округів. Як приклад, можна навести інформацію про фонд «Канцелярія благочинного 1-го округу Богодухівського повіту» (ф. 720, 129 справ за 1801-1922 рр.). У складі фонду є укази Харківської духовної консисторії; укази, розпорядження Богодухівського духовного правління; циркуляри благочинних; рапорти священиків у службових справах; доповіді про релігійно-моральний стан парафій, сектантство; відомості про церкви округу; звіти про витрати і прибутки церковних грошових сум; листування про переміщення та призначення на церковні посади, про надання матеріальної допомоги священикам і членам їх родин.

Господарсько-благодійницьку діяльність церкви висвітлює невеличкий за обсягом фонд Харківського єпархіального попечительства про бідних духовного звання, в якому відклалися відомості, листування про надходження та розподіл

коштів, прохання і списки осіб, що отримували допомогу за 1830-1918 рр.

І лише один нечисельний фонд держархіву області – ф. 633 «Комітет Слобідсько-Українського відділення Російського біблійського товариства» присвячений цікавій, але практично недослідженій темі церковного життя, як видання і поширення біблійної літератури, здійснення місіонерської діяльності.

Одним із проявів демократизації церковного життя на теренах колишньої Російської імперії стало створення національних православних церков. Спеціально для вирішення цього питання у Києві протягом 1918 р. засідав Всеукраїнський церковний собор. На початку 20-х рр. виникла Українська автокефальна православна церква. Верховне управління цією конфесією здійснювала Всеукраїнська церковна рада. У держархіві області зберігається фонд Парафіяльної церковної ради Миколаївського кафедрального собору Української православної церкви за 1920-1923 рр. (ф.-367). Документи відклалися у незначній кількості – 11 справ. Це циркуляри та інструкції Всеукраїнської церковної ради Союзу Українських парафій про незалежність Української православної церкви, протоколи засідань парафіяльної церковної ради Миколаївського кафедрального собору, статuti, протоколи засідань церковної ради Першої Харківської Української православної парафії.

У незначній кількості документів відбилася також діяльність Ради Харківської єврейської громади (ф.Р-4848). Загалом 10 справ, що охоплюють період 1918-1920 рр. Тут зберігаються циркулярні листи Всеукраїнського центрального комітету допомоги єврейському населенню, що постраждало від воєнних дій, список членів комісії з організації допомоги єврейським громадам, копії посвідчень уповноважених єврейської громади на збір пожертвувань на користь постраждалих від погромів, заяви і листи євреїв про надання допомоги, касові ордери Харківського єврейського комітету

допомоги жертвам війни (документи складені єврейською мовою).

На окрему увагу заслуговують джерела з історії римо-католицької церкви у Харкові (ф.-965, Канцелярія куратора Харківської римо-католицької церкви, 39 справ). 1 жовтня 1832 р. відбулося освячення побудованої римо-католицької церкви. У складі фонду – укази, циркуляри Могилівської римо-католицької консисторії, протоколи засідань ради Харківської римо-католицької церкви, документи про збір коштів і будівництво нових римо-католицьких церков, каплиць, метричні виписки парафіян, справи про перехід осіб із православ'я до римо-католицької віри, прибутково-видаткові книги, домові книги будинків, що належали церкві.

У складі НАФ держархіву області налічується і 122 справи за 1854-1917 рр. Канцелярії Харківського губернського рабина (ф.-958). Це метричні книги записів про народження, укладання шлюбу, розлучення та смерть євреїв у Харкові та Харківській губернії.

Таким чином, фонди релігійних установ – цінна і невід'ємна складова НАФ. На їх збереженості відчутно відбилися події бурхливої історії України XVII-XX ст., і не всі джерела цієї тематики потрапили до державних архівів. Так, не вистачає певної частини фондів церковних організацій середньої ланки – духовних правлінь, благочинних тощо. Не можна визнати задовільною повноту фондів церков та соборів. Ті, що дійшли до нас, мають значні лакуни. Тим більше справа честі архівістів – зберегти історико-церковну архівну спадщину.

Константин Нефедов

**Практика студентов-документоведов
Национального аэрокосмического университета
им. Н.Е. Жуковского «ХАИ» в Государственном
архиве Харьковской области**

Подготовка специалиста в области делопроизводства и архивного дела невозможна без освоения практических навыков профессии. Поэтому для вузов, которые готовят таких специалистов, проблема организации научно-производственной практики является одной из наиболее актуальных во всем учебном процессе. В Национальном аэрокосмическом университете им. Н.Е. Жуковского «ХАИ», который готовит документоведов с 2005 г., решить эту проблему во многом удалось благодаря сотрудничеству с Государственным архивом Харьковской области.

Согласно учебному плану специальности «документоведение и информационная деятельность» каждый год теоретического обучения завершается практикой. Уже по окончании первого курса студенты проходят ознакомительную практику, в ходе которой овладевают основами практической работы в пределах вуза, а также знакомятся с деятельностью учреждений и организаций в сфере документоведения и архивного дела. После второго и третьего курсов, во время первой (2 недели) и второй (4 недели) производственных практик, будущие специалисты усваивают практические навыки уже непосредственно на рабочем месте на предприятии – базе практики. На четвертом курсе проходит преддипломная практика бакалавра, которая включает в себя подготовку диплома на материалах учреждения делопроизводственного или архивного профиля. И, наконец, на пятом курсе студенты проходят преддипломную практику специалиста или магистра, главной целью которой является подготовка дипломной

работы, связанной непосредственно с деятельностью предприятия – базы практики.

Поиск оптимальных баз для такой комплексной практики – сложнейшая задача. Далеко не все предприятия, имеющие отношения к делопроизводству и архивному делу, могут обеспечить студентам реальную практическую работу по специальности и тем более оказать им квалифицированную помощь в подготовке дипломной работы. Государственный архив Харьковской области в этом отношении выгодно отличается от большинства иных учреждений. Здесь не только присутствует материальная и методическая база, необходимая для прохождения всех этапов практики, но и работают специалисты, имеющие большой опыт научно-практической работы со студентами. Поэтому с первого года существования специальности «документоведение» между ХАИ и госархивом области установилось тесное сотрудничество в проведении студенческих практик, которое в 2009 г. было закреплено специальным договором.

Сегодня Госархив Харьковской области является одной из важнейших баз для проведения всех этапов практики студентов-документоведов ХАИ. В ходе ознакомительной практики, после окончания первого курса, для студентов специальности «документоведение и информационная деятельность» работниками госархива области проводится вводная лекция об истории, основных направлениях деятельности и содержании фондов архива, а также, с целью ознакомления с условиями хранения документов – экскурсия в хранилище. Первая вводная лекция и экскурсия были проведены для документоведов ХАИ первого набора в августе 2006 г.

С августа 2008 г. студенты по окончании третьего курса проходят в архиве вторую производственную практику, с апреля 2009 г. – преддипломную практику бакалавра, а с апреля 2010 г. – специалиста и магистра. В этом году студенты впервые привлечены также к первой производственной практике после окончания второго курса. Таким образом,

1-й набор документоведов (2006 г.) после 1-ой экскурсии в Госархиве Харьковской области

весь пятилетний цикл практики теперь возможно проходить в госархиве области, что позволяет студентам значительно глубже освоить специальность и более основательно подготовиться к написанию дипломной работы.

Количество документоведов ХАИ на производственной практике в госархиве составляло в разные годы от 8 до 12 человек. При этом желающих пойти на практику именно в госархив области обычно значительно больше, так как, по мнению студентов, именно здесь можно получить реальные навыки практической работы по изучаемой специальности. Всего производственную и преддипломную практику в госархиве области за период 2008-2010 гг. прошли 36 студентов ХАИ.

Круг архивных работ, выполняемых студентами на производственной практике, весьма широк. Это создание

научно-справочного аппарата для фондов архива (в том числе – в электронном виде), полистная нумерация и проверка нумерации дел, разработка картотек, тематическая разработка фондов, подготовка документов к выдаче пользователям и т.д. Значительное место в ходе практики в 2008-2009 гг. заняла работа по выявлению и каталогизации сведений о Голодоморе 1932-1933 гг. с последующим внесением их в реестр архивных фондов мемориального характера, которая проводилась по заданию Госкомархива Украины. Студенты работали с воспоминаниями жителей сел о Голодоморе, а также с документами харьковских ЗАГСов 1931-1933 гг.

Большинство студентов проявили повышенный интерес к перечисленным видам работ, воспринимая их, как возмож-

В читальном зале ГАХО слева направо: начальник отдела информации и использования документов Т.В. Чернявская и студентки О. Исаенко, А. Денисенко, Н. Овсяник

ность усовершенствовать знания и практические навыки по специальности.

Пройдя производственную практику в архиве, многие студенты избрали для дипломных работ темы, основанные на материалах Госархива Харьковской области. Разработка этих тем проводилась на преддипломных практиках в 2009-2010 гг. под непосредственным руководством сотрудников госархива. Каждый студент был закреплен за отделом, соответствующим профилю его темы, и имел возможность

*Студенты А. Меркулова
и О. Айсин за работой*

Студент В. Твердохлеб в архивохранилище

получить все необходимые для исследования материалы, а также исчерпывающие научно-методические консультации по написанию работы. В 2010 году состоялись первые защиты дипломных работ, подготовленных таким путем. Наиболее успешными оказались дипломы, авторы которых прошли в архиве весь цикл практики – с первого до пятого курса. Среди них следует отметить дипломные работы специалистов – О. Айсина «Отображение социально-ранжированной информации в метрических книгах как архивных документах», М. Селезневой «Обнародование рассекреченных документов в архивах Украины», Е. Маковецкой (Грецкой) «Технология составления номенклатуры дел в современном делопроизводстве», М. Колесник «Внедрение международных стандартов архивного описания в Украине». Из работ бакалавров – дипломы Е. Демянец «Веб-сайт государственного архива в системе документных коммуникаций», Е. Ермакова «Прием фотодокументов на архивное хранение», В. Твердохлеба «Прием видеодокументов на архивное хранение». Все перечисленные работы имели подзаголовок «на материалах Государственного архива Харьковской области» и были высоко оценены государственной комиссией на официальной защите. Некоторые из названных дипломников избрали архивное дело своей специальностью. Е.А. Маковецкая, положительно зарекомендовав себя в ходе практики и подготовки диплома, в настоящее время принята на работу непосредственно в Госархив Харьковской области.

Столь удачное завершение первого полного цикла архивной практики свидетельствует о высокой эффективности сотрудничества между НАУ «ХАИ» и Госархивом Харьковской области в процессе подготовки кадров в сфере делопроизводства и архивного дела. В современных нелегких для высшего образования условиях помощь, оказываемая госархивом области новой для ХАИ специальности, является поистине неоценимой. Хотелось бы выразить огромную благодарность всем сотрудникам архива, которые на совершенно бескорыстной основе отдают время и силы работе

с нашими студентами, особенно директору архива Л.М. Момот, заместителю директора Л.Н. Юдиной, начальнику отдела организации и координации архивного дела О.С. Гнездило. Опыт и знания, полученные в госархиве, всегда будут являться основой профессиональной компетентности наших выпускников.

Про роботу веб-сайту Держархіву Харківської області

У 2010 р. Держархів Харківської області продовжив роботу по супроводженню власного веб-сайту. Відповідна робота активно триває і у наших колег з інших обласних архівів України. Якщо на початок 2010 р. серед 28 місцевих державних архівів тільки 7 мали свої власні сайти (архіви Донецької, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Харківської, Чернігівської областей та державний архів м. Севастополя), то вже на кінець II кварталу 2010 р. до них приєдналися ще 8 обласних архівів – державні архіви Дніпропетровської, Житомирської, Івано-Франківської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Запорізької областей та Державний архів в Автономній Республіці Крим. Таким чином, станом на 1 серпня 2010 р. **16 місцевих** архівних установ України мають власні веб-сайти. Такий різкий скачок у створенні сайтів зумовлюється необхідністю для архівів включатися до глобального міжнародного інформаційного Інтернет-простору. Саме з допомогою сайту архіви мають можливість у глобальній мережі надати користувачам будь-яку інформацію, не дивлячись на те, що у світі існує маса інших способів передачі інформації. Однак більша кількість людей сьогодні обирають саме цей спосіб, як найбільш ефективний.

Оновлена структура сайту Держархіву Харківської області почала працювати з червня 2009 р.; із серпня того ж року сайт переведений у режим постійної експлуатації – 24 години/7 днів на тиждень. За весь період його роботи збоїв не було.

У першому півріччі 2010 р. сайт Держархіву Харківської області постійно поповнювався новою інформацією за різними напрямками його діяльності (загальна кількість завантажених файлів складає – 799 Мб.).

За згаданий період на сайті розміщено:

Інформаційні матеріали

– Повідомлення про семінар із підвищення кваліфікації для працівників ділових, архівних та експертних служб підприємств, установ і організацій;

– Порядок проведення особистого прийому громадян у держархіві області;

– Перелік основних та пам'ятних дат, пов'язаних із Харківщиною, на перше півріччя 2010 року;

– Мережа архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад Харківської області;

– Інформація про проведення I та II туру щорічного Всеукраїнського конкурсу «Кращий державний службовець»;

– Повідомлення про проведення у держархіві області читацької конференції «Історія храмів Харківщини». Оновлена інформація для користувачів сайту «Як правильно оформити довідку у Держархіві Харківської області». Опубліковано оновлену інформацію для рубрики «Сучасна структура». З'явилася нова підрубрика «Вакансії».

Статті співробітників держархіву області

– «Увінчаний пам'яттю» (До історії створення у Харкові пам'ятника Т.Г. Шевченкові) – автор Л.М. Юдіна;

– «Цей день ми наближали як могли» (за сторінками харківської преси повоєнного періоду) – автор Т.В. Чернявська;

– «Невільники III рейху» – автор М.І. Ельскніт;

– «Листи з неволі» – автор Ю.П. Гунько, та ін.

Рубрика «Новини» постійно поповнюється інформацією про події, що відбуваються у Держархіві Харківської області.

Виставкові матеріали та переліки до них

У січні 2010 р. у рубриці «Галерея» розміщено on-line виставку «Сторінки історії Харківського університету за архівними документами» (до 205-ої річниці відкриття університету) та перелік до неї.

На виконання доручення Держкомархіву України від 22.04.2010 № 818/061 «Про заходи щодо підготовки та відзначення 65-ї річниці визволення України від фашистських загарбників і Перемоги у Великій Вітчизняній

війні 1941-1945 років», держархів області створив на сайті спеціальний розділ «65-а річниця Перемоги. 1941-1945 роки» для розміщення у ньому офіційних, історичних, інформаційних матеріалів і новин, пов'язаних із відзначенням Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

У зазначеному розділі розміщено виставки «Ця незабута Велика війна» та «Нескорені Харків'яни»; створено підрубрику «Переліки документів», до якої увійшли переліки до вищезазначених виставок та список колишніх в'язнів концтабору Освенцім (Аушвіц), Республіка Польща, відомості про яких зберігаються в документах Держархіву Харківської області, та підрубрики «Публікації співробітників архіву, присвячені Великій Вітчизняній війні» та «Новини».

У серпні поточного року на головній сторінці сайту держархіву області розміщено герби України та міста Харкова.

Тривала активна робота з моніторингу параметрів процесу та аналізу діяльності веб-сайту держархіву області. Так, з 1 січня по 30 червня 2010 р. кореневу сторінку веб-сайту відвідало

2 513 віртуальних користувачів, що на 917 користувачів більше, ніж у 2009 р.: це в середньому 14 відвідувань за добу, у 2009 р. – 8. Як показує лічильник на кореневій сторінці, більше за все відвідувань відбувається у другій половині дня: з 13:00 до 14:00 (204 унікальних IP адрес за перше півріччя), найменше відвідувань (8) – з 05:00 до 06:00 ранку. Значно більшою популярністю на сайті, за даними лічильника 24Log за січень-червень 2010 р., користувалися такі розділи: головна сторінка сайту (www.archives.kharkov.ua/ua/index.html), саме на неї приходить найбільша кількість відвідувань, у середньому – 4 011 хостів (18,7%), на другому місці – інформація про архів англійською мовою для англомовних користувачів (www.archives.kharkov.ua/ua/kharkivregionstatearchive.html) – 99 хостів (0,5%), на третьому місці рубрика, створена у травні 2010 р., – «До Перемоги у Великій Вітчизняній війни 1941-1945 рр.» (www.archives.kharkov.ua/ua/Veluka_Vitchizniana_viuna.html) – 52 хости (0,2 %).

Як вже відмічалось, за перше півріччя 2010 р. сайт Держархіву Харківської області відвідало 2 513 користувачів із різних країн світу. Це значно перевищує дані за попередній рік, що зумовлюється зростанням попиту на архівну інформацію серед Інтернет-користувачів. Найбільшою популярністю сайт користується серед українських відвідувачів. Так, за перше півріччя 2010 р. його відвідало 1 924 користувача з України (76,56%), на другому місці Росія – 314 користувачів (12,50%), на третьому – США – 58 користувачів (2,31%). У поточному році сайт вперше відвідали мешканці таких країн, як: Австралія, Аргентина, Вірменія, Грузія, Ірландія, Кіпр, Норвегія, Південна Корея, Республіка Бенін та Фінляндія.

У 2010 р. робота Держархіву Харківської області по супроводженню власного веб-сайту триватиме і надалі. Минулого місяця компанією Фанкі-Лайн, яка забезпечує хостінг сайту, була розроблена більш детальна анкета для особистого звернення громадян у рубриці «Зворотній зв'язок». Нова анкета надасть можливість користувачам сайту грамотно

3 ДОСВІДУ РОБОТИ

оформити заяву про надання послуги або звернутися до керівництва архіву з пропозицією.

Майя Макарова

Історія церкви – історія людського життя (до історії Казанської церкви м. Харків за документами Держархіву Харківської області)

25 червня 2010 р. у читальному залі Держархіву Харківської області відбулася читацька конференція «Історія храмів Харківщини», в якій взяли участь співробітники держархіву області, дослідники, які працюють з його документами за вищезначеною тематикою, та представники місцевих ЗМІ.

Готуючись до конференції, я неодноразово переконувала у тому, наскільки різноманітні, цікаві та цінні документальні матеріали, що зберігаються в одній із найпотужніших архівних установ України – Держархіві Харківської області. Серед розмаїття архівних документів на певну увагу заслуговують нечисленні, проте цікаві та змістовні відомості про Казанську церкву м. Харків, яку ще називають Лисогорською. Відомості про церкву відклалися в документах архівних фондів «Харківська духовна консисторія» (ф.-40), «Харківське єпархіальне управління» (ф.Р.-230), «Харківський окружний виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» (ф.Р.-845) та «Кримінальні справи репресованих громадян м. Харків та Харківської області» (ф.Р.-6452).

Серед клірових відомостей по Казанській церкві м. Харків збереглися лише три: за 1912, 1914 та 1921 рр.

Цікавим є той факт, що до спорудження будівлі Казанської церкви було споруджено «тимчасову» церкву. В документах вона значиться як «Тимчасово Серафимівська церква». Її побудовано та освячено 8 серпня 1904 р. «тщанием Харьковского купца Константина Петровича Уткина, пожертвовавшего свою усадебную землю для устройства нового каменного трехпрестольного храма». Церква була дерев'яною, зовні обкладена цеглою. Мала дзвіницю, перероблену з кам'яної

каплиці, що знаходилася напроти храму в ім'я Казанської Божої Матері, що будувався; один престол в ім'я Преподобного Серафима Саровського Чудотворця. За штатом в ній значилися посади священника, диякона та псаломщика [1].

Будівництво нового храму в ім'я Казанської Божої Матері, яке відбувалося також «тщанием Харьковского 1-й гильдии купца, потомственного почетного гражданина Константина Петровича Уткина» [2], було завершено 3 червня 1912 р. На період 1901 р. К.П. Уткін володів більш ніж десятьма будинками у м. Харків: у Суздальському гостинному ряду (на Благовіщенській площі), на Торговій площі, на Московській та Рибній вулицях тощо [3]; у 1907 р. був членом піклувальної ради Миколаївської лікарні на Корсиківській вулиці [4].

Новозбудований храм являв собою теплу кам'яну будівлю з кам'яною дзвіницею, критою залізом. У середині дзвіниці – каплиця. Престол при церкві один – в ім'я Казанської ікони Божої Матері. При церкві діяв молитовний дім в ім'я Святого Серафима Саровського Чудотворця. Землі присадибної 1 836 кв. сажен [5].

У 1921 р. у церкві було два престоли: в ім'я Казанської Божої Матері та Святого Чудотворця Миколая. Молитовний будинок при ній вже не значиться [6], він зайнятий під дитячий майданчик [7].

У документах, що зберігає держархів області, зустрічаються інші назви Казанської церкви: Казансько-Серафимівська та Казансько-Богородична [8].

Адже церква – це не лише споруда. Її головне призначення – зібрання віруючих людей. Саме тому, на мій погляд, на початку тексту клірових відомостей недаремно вказано, завдяки кому, стараннями яких людей побудовано той чи інший храм. Безумовно, без священнослужителів, парафіян та прихожан, які на протязі багатьох років наповнювали життям церковні будівлі, приходили до них служити Богові та людям, молитися під час лиха та в радості, храм залишався б лише чудовим та величним пам'ятником архітектурного мистецтва.

Саме тому більш докладніше хочеться зупинитися на служителях Казанської церкви, перші відомості про яких знаходимо в клірових відомостях по згаданій церкві.

Першим священиком тоді ще Тимчасової Серафимівської церкви був Михайло Михайлович Юшков, син протоієрея, випускник Харківської духовної семінарії. Церковним старостою на 1906 р. значиться купець Уткін Костянтин Петрович [9].

У 1909 р. священиком при Серафимівській церкві призначено Ястремського Миколу Дмитровича, який раніше служив у Петропавлівській церкві сл. Печеніги Вовчанського повіту Харківської губернії [10].

З травня 1916 р. посаду священика Казанської церкви обіймає протоієрей Іван Андрійович Дікареєв, син диякона, випускник Харківської духовної семінарії (1893 р.).

У 1921 р., на прохання парафіян до Харківського єпархіального начальства, при Казанській церкві введено друге штатне місце священика, яке обіймає Іван Хрисанфович Барзаковський (на цю посаду його призначено архієпископом Нафанаїлом Харківським і Ахтирським), син священика. 1890 р. закінчив курс Чернігівської духовної семінарії із ступенем студента [11].

За документами Харківського окрвиконкому періоду 1921-1929 рр. серед служителів релігійного культу церкви значаться: священики Дікареєв Іван Андрійович, 54 роки; Барзаковський Іван Хрисанфович, 55 років; диякон та професійний півчий Пироженко Захарій Гнатович, 45 років; псаломщик Воронін Данило Федорович, 50 років, служив при Казанській церкві з 1905 року, та Серіков Григорій Онуфрійович, 45 років, регент хору [12].

Відомості про священнослужителів Казанської церкви м. Харків, які служили при ній у 1920-х – 1930-х рр., містяться також у документах архівного фонду «Кримінальні справи репресованих громадян м. Харків і Харківської області». Це дві групові справи по обвинуваченню священнослужителів у контрреволюційній діяльності та участі в антирадянській

церковно-монархічній організації духовенства [13], за даними яких у жовтні 1937 р. органами УНКВС по Харківській області було заарештовано групу священнослужителів із дев'яти чоловік, семеро з яких – служителі Казанської церкви. Затриманих було звинувачено у належності до контрреволюційної монархічної організації, яка об'єднувала духовенство тихонівської орієнтації. До речі, ще на початку 1920-х рр. частина духовенства м. Харків, з метою недопущення розколу серед духовенства на інші церковні течії та об'єднання усього духовенства в єдину Тихонівську течію, об'єдналася під керівництвом патріарха Тихона для боротьби з обновленською течією [14].

Серед заарештованих – священики Казанської церкви: Гонтарчук Павло Архипович, 60 років; Алексеев Іван Іванович, 59 років; Проскурніков Євген Іванович, 65 років; Вишняков Петро Іванович, 67 років; Дікарев Іван Андрійович, 67 років, та диякони: Браїловський Федір Олексійович, 67 років; Печенізький Сергій Карпович, 45 років [15].

Гонтарчук Павло Архипович у листопаді 1937 р. помер у тюрмі [16].

Відповідно до постанови особливої трійки УНКВС по Харківській області від 5 грудня 1937 р. семеро священнослужителів були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу, з конфіскацією майна. Вирок приведено в дію 23 грудня 1937 р. [17].

У лютому-квітні 1938 р. органами УНКВС по Харківській області було заарештовано одинадцять служителів релігійного культу, шестеро з яких – служителі Казанської церкви, священики: Красовський Микола Сергійович, протоієрей Казанської церкви, 71 року; Домницький Федір Зосимович, 66 років; Янковський Лев Миколайович, 41 року, відомий як монах «Купріян»; Трошило Гаврило Федосійович, 43 років; диякон і регент хору при Казанській церкві Ординець Пилип Михайлович, 50 років; Гордієнко Іван Прокопович, 40 років, псаломщик при Казанській церкві [18].

Усіх заарештованих було звинувачено у належності до антирадянської церковно-монархічної організації, мета якої полягала у знищенні радянської влади шляхом озброєного повстання, підготовки диверсійних актів до моменту нападу фашистських країн на СРСР [19].

Треба зазначити, що більша частина заарештованих за вищевказаними справами священнослужителів зазнали арештів органами ДПУ ще раніше, у 1922-1923 рр., а деяких із них було позбавлено виборчих прав у 1926, 1927, 1929, 1931 рр., як служителів релігійного культу [20].

Згідно з постановою особливої трійки УНКВС по Харківській області від 15 квітня 1938 р. усіх одинадцятьох священнослужителів було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу, з конфіскацією майна. Вирок приведено в дію 25 та 26 травня 1938 р. [21].

На підставі заяв рідних священників, заарештованих у 1937-1938 рр., їх кримінальні справи було переглянуто у 1958 та 1962 рр.: страчених реабілітовано [22].

Такою трагічною видалася доля тих, хто ніс в народ слово Боже – слово Любові. Стає нестерпно боляче та моторошно, коли розумієш, як жорстоко обійшлася радянська влада з тими, хто присвятив своє життя служінню Богові та народу.

Ми, сучасне та прийдешні покоління, маємо **розуміти** для чого споруджували храми в усі часи, **пам'ятати** тих, хто служив при них і головним змістом свого життя бачив розповсюдження Слова Божого та проповідь Євангелія, незважаючи на загрозу смерті, заради недопущення повторення цих трагічних сторінок історії церкви у майбутньому, і **знати**, що історія церкви не закінчилася: вона продовжується, адже на початку третього тисячоліття кожен третій мешканець Землі є християнином.

Джерела та література:

1. Держархів Харківської області (ДАХО), ф. 40, оп. 110, спр. 1827, арк. 37.
2. ДАХО, ф. 40, оп. 110, спр. 1841, арк. 198.
3. Список домовладельцев г. Харькова (Стат. отдел Харк. гор. управы). –Х.: 1901. – арк. 362, 375, 408, 420, 433, 436, 479, 709.
4. Харьковский календарь на 1907 год. –Х.: Изд-ние Харк. губерн. стат. ком-та, 1907. – арк. 17.
5. ДАХО, ф. 40, оп. 110, спр. 1841, арк. 198, 198 зв.
6. ДАХО, ф. Р-230, оп. 2, спр. 158-а, арк. 396 зв.
7. ДАХО, ф. Р-845, оп. 2, спр. 856, арк. 64.
8. Там само, арк. 64, 76-85.
9. ДАХО, ф. 40, оп. 110, спр. 1827, арк. 38 зв., 47 зв.
10. Там само, спр. 1841, арк. 200-201 зв.
11. ДАХО, ф. Р-230, оп. 2, спр. 158-а, арк. 306 зв., 308-312 зв.
12. ДАХО, ф. Р-845, оп. 2, спр. 856, арк. 166.
13. ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 474, 2805.
14. ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 474, арк. 3-47.
15. Там само, арк. 7, 11, 15, 23, 27, 33, 37.
16. Там само, арк. 1.
17. Там само, арк. 117-123.
18. ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 2805, арк. 1, 7, 12, 20, 37, 45, 50.
19. Там само, арк. 146-152.
20. ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 474, арк. 166-173; спр. 2805, арк. 204.
21. Там само, арк. 153-174.
22. Там само, арк. 183-203, 274-295, 302-306, 311-319.

Едуард Зуб

Знищення Миколаївського собору: причина, привід, інформаційне забезпечення акції (за повідомленнями харківської преси)

Миколаївський собор міста Харкова, зведений 1896 р. на початку вулиці Пушкінської, зруйнували тридцять чотири роки потому, бо він заважав трамвайному рухові – призводив до аварій. Так, в усякому разі, вважали свідки його знищення – учасники дискусії, розгорнутої наприкінці 1991 р. у трьох числах газети «Слобода» [1]. Саме знайомство з її матеріалами змусило пильніше придивитися до, здавалося б, давно вирішеного питання.

Так звані «старожили» довго не могли дійти згоди стосовно дати зруйнування храму. Думки коливалися у широкому діапазоні – від 1928-го до 1936 р. Видавалося дивним: величезна споруда у самісінькому центрі міста зникла таким чином, що ніхто не міг достеменно згадати, коли саме це сталося. І вже зовсім нелогічним виглядало те, що попри хронологічні негаразди, причина проведення варварської акції не піддавалася сумніву. Аргументація шестидесятирічної давнини засіла у свідомості громадян надзвичайно міцно. Та чи була вона бездоганною? Хто і в який спосіб зумів переконати харків'ян, буцімто саме собор був причиною катастроф?

Авторитетний знавець харківської архітектури Олександр Лейбфрейд волів говорити не про причину – про привід: «Наприкінці двадцятих зручний привід для її (церкви – Авт.) знесення все ж таки трапився. На крутому повороті вузькоколіїної трамвайної лінії, що проходила тоді провулком Короленко на Пушкінську вулицю, сталася аварія... Це спричинило перенесення трамвайних шляхів з облаштуванням широкої колії на нову трасу, прокладену через майдан (Тевелева, нині – Конституції – Авт.), що потягло за собою необхідність знесення будівлі колишньої біржі та

Миколаївської церкви. В березні 1930 року храм підірвали...» [2].

«Теоретичну базу» під таке дійство було підведено задалегідь засобами масової інформації. 18 червня 1929 р. «Харьковский пролетарий» опублікував цілу серію матеріалів під загальною назвою «Міськрада повинна виконати наказ виборців: Миколаївський собор потрібно знести». 22 червня офіційний орган окружному партії підтримало друковане видання РАТАУ – газета «Вечірнє радіо». Вона, на відміну від «Харьковского пролетария», не стала вдаватися до будь-яких аргументів. Лише надрукувала на першій сторінці фотографію собору з промовистим коментарем: «Те, що заважає рухові».

Несподіваний сплеск «антисоборної» активності, на наш погляд, пояснювався подіями, що сталися у Москві кількома днями раніше. 15 червня 1929 р., закриваючи всесоюзний з'їзд Спілки Безвірників, її голова – товариш Ємельян Ярославській, запропонував доповнити назву організації словом «Войовничих» [3]. Харківська організація Спілки, піддана на з'їзді нищівній критиці за бездіяльність [4], мусила виправдовувати нове визначення. Звісно, не без допомоги державних та партійних органів. Вийшло непогано.

Аргументацію «на користь» знищення собору, викладену «Харьковским пролетарием», скомпонували за класичним рецептом – думки спеціалістів плюс «глас народу». Видавалася вона вагомою тим більше, що переконані атеїсти не зупинилися навіть перед використанням містичної термінології. Пекло у центрі Харкова побачив «управляючий трамваем» товариш Нікітченко: «Робітники трамваю недаремно прозвали заокруглення біля Миколаївської церкви «пекельним заокругленням». Це – найбільш небезпечна ділянка трамвайного руху. З одного боку – схил з Пушкінської вулиці, з іншого – крутий спуск до провулку Короленка і тут же вузькі провулочки, в один із яких необхідно увійти вагонові. Рух на цій ділянці робить край напруженою роботу водія, який не може бачити, що робиться за таким крутим кутом. Ще не забуто трамвайну катастрофу, що мала місце на цій ділянці з вузькоколіїним

вагоном і спричинилася до людських жертв. Загроза подібних катастроф не зменшилася з переходом на широку колію, позаяк у випадку пошкодження гальм чи інших несправностей у вагоні, маємо постійну небезпеку, що, дякуючи крутому поворотові, вагон або перекинеться, або ж влетить у кутову крамницю» [5].

Ще один спеціаліст – інженер Подхалюзін, наголошував на економії коштів, котру мала б принести «перешивка колії за рахунок звільнення площі від знесення церкви». Було до чого прислухатися: «Вузький радіус заокруглення настільки підсилює тертя, що вагон, ідучи у цьому місці, навіть ріже стружку на рейках. Це призводить до того, що на цій ділянці рейки зношуються за два-два з половиною роки. Крім того, значно зношуються бандажі в трамваях. Зазвичай, при нормальному русі на лініях, де немає подібного заокруглення, бандажі доводиться змінювати після того, як вагон зробить 40-45 тис. км. На цій лінії бандажі зношуються, зробивши лише 15-20 тис. км. Не кажучи вже про те, що дякуючи вузькому радіусу заокруглення, витрачається удвічі більше електроенергії» [6].

Троє вагоноводів, яким «Харьковский пролетарий» теж надав слово, до аргументів керівництва не додали нічого, крім зайвої емоційності. «Нас часто звинувачують у невмілому водінні вагонів. А про умови нашої роботи ніхто й не питає!» – скаржився газеті товариш Кваша. – Буває, що за поворотом

*«Пекельне заокруглення»
біля Миколаївського собору*

стоїть вагон, а його не видно». «Кожну хвилину ризикуєш розбити вагон об підводи, навантажені залізом, які закривають і так вузькі провулки», – підтримав Квашу його колега Любченко. Ще один вагоновод – Спірідонов, запропонував разом прибрати ще й Воскресенську церкву, бо та, мовляв, затуляє Греківську вулицю.

Все це цілком підтверджувало висновок, який газета, усупереч логіці, зробила наперед, буквально під заголовком: «Необхідно знести будівлю Миколаївського собору, що розташований у центрі міста, являючись постійною причиною трамвайних катастроф [7].

Проте, менш ніж за два тижні, думка окружкомівського офіціозу стосовно причини аварій несподівано змінилася: «Дисципліна на трамваї знову почала падати – оголосив «Харьковский пролетарий» [8]. У статті під назвою «Гра зі смертю», повністю присвяченій проблемі безпеки трамвайного руху, словом єдиним не згадувався Миколаївський собор. Зате говорилося про інше: «Працівники служби руху виявили найбільше нехлюйство». Лише за один день – 27 червня було пошкоджено чотири вагони. А на вулиці Пушкінській (якраз недалеко від собору!) стався дикий, навіть, як на ті часи, випадок: «Вагоновод Будинін, керуючи вагоном 11-ої марки, з місця увімкнув паралельно мотор. Вагон із карколомною швидкістю проїхав зупинку. Піднялася паніка, дехто намагався на ходу вискочити з вагону. Могла статися непоправна катастрофа. Кондуктор вагону, не розгубившись, за допомогою пасажирів вирвав у вагонвода ручку контролеру та зупинив вагон. Будинін після цього ліг на передній майданчик вагону та почав кричати: «Дайош паралельно!». Він був п'яним» [9].

Заступник завідуючого харківським комунгоспом товариш Столяренко повідомив кореспондентові газети, що таких, як Будинін, на трамваї працювало дуже багато. Лише за перші три місяці 1929 р. довелося звільнити з роботи 27 вагоноводів. Збитки, що їх зазнало комунальне господарство «завдяки» подібним «робітникам», складали десятки тисяч карбованців [10].

Висновок, здавалося, впливав сам собою: якби трамвайники зазирали до собору частіше, ніж у чарку, то стояв би храм і дотепер. Одначе, такий умовивід виявився передчасним. Пощастило знайти статтю, датовану 1917 роком, котра свідчила, що «Харьковский пролетарий» запозичив чужу ідею. Не тільки запозичив, а ще й «розвинув» у руслі, необхідному Радянській владі.

Собор, дійсно, заважав рухові, одначе існував один суттєвий нюанс. Можна було обійтися «малою кров'ю»: «Управа додивилася, що Миколаївська церква, ставлячи в свій час огорожу, захватила частину Пушкінської вулиці, та так її потіснила, що вагон електричного трамваю проходить так близько повз пішохода біля огорожі, що не тільки возу не можна проїхати, а навіть і людині не можна стати, що звичайно небезпечно й загрожує нещасними випадками. Миритися з сім можна тим менше, що за огорожею влаштовано якийсь одвірок, де складається сміття тощо. Управа двічі вже писала й до титаря, й до консисторії з проханням переставити огорожу, але відповіді нема й досі» [11].

Тобто, існував і ще в 1917 р. цілком прийнятним компромісний варіант – пожертвувати заради покращання умов трамвайного руху огорожею. В 1929 р. за нього навіть не згадали. Можливо, огорожа постраждала у 1928 р., коли перешивали колію з вузької на широку? [12]. Але, так чи інакше, після червневої пропагандистської атаки на Миколаївський собор ніяких додаткових аргументів чи пояснень стосовно необхідності його знесення у пресі не з'явилося. Питання вважалось вичерпаним.

17 лютого 1930 р. «Комісія щодо зачинення церквей» (так в оригіналі – Авт.) Харківської міської ради винесла храму остаточний вирок: «Зруйнувати МИКОЛАЇВСЬКИЙ собор шляхом розборки. Відповідальність за розборку покласти на Комсекцію, а також доручити Комсекції розробити проект та кошторис розборки із забезпеченням нормального трамвайного руху» [13].

За п'ять днів потому «Харьковский пролетарий» надрукував на останній сторінці фотографію дзвону, знятого з собору [14]. Це була остання «прижиттєва» згадка у пресі про одну з найвеличніших харківських споруд. Точна дата зруйнування собору та спосіб, в який воно було переведене, чомусь залишилися поза увагою газетярів.

Факт виглядає тим більш дивним, якщо порівняти його з нечуваним галасом навколо Мироносицької церкви, знищеної кількома днями раніше. До прикладу, лише влітку 1929 р. її тричі згадував «Харьковский пролетарий» [15] та один раз «Вечірнє радіо» [16]. Ілюстрований журнал «Всесвіт» спромігся на фотоколаж та спеціальний вірш, присвячений зруйнуванню храму [17].

Наступного, 1930 р. статтю «Замість церкви – велика фортеця культури» відзначилася республіканська газета «Комуніст». Допитливим читачам повідомили навіть про наявність удосконалених вибухових речовин, розроблених якраз під Мироносицьку церкву [18]. Не випускав приречений храм із поля зору і місцевий офіціоз. 7 березня «Харьковский пролетарий» вміщує останнє фото церкви, вже обнесеної дощатим парканом, а 11-го – офіційне повідомлення про її зруйнування. Про Миколаївський собор – ані слова.

Залишається хіба що вдатися до припущень, щоб пояснити таку кричущу різницю. Можливо, слабкою видавалася мотивація знищення собору? Знесення Мироносицької церкви з пропагандистської точки зору виглядало більш виграшним – на її місці планувалося збудувати найбільший у Європі оперний театр. А тут – лише перекласти рейки. То чи була необхідність постійно нагадувати харків'янам, що лише заради колії мають зруйнувати храм?

Для влади не являло таємниці існування іншого, «народного» пояснення варварства. Собор згубило вигідне місце розташування: «Він стояв там, де починаються Сумська і Пушкінська вулиці, стояв ніби в серці міста. Коли правою стороною площі (Тевелева – Авт.) йшлося до Сумської вулиці, церкву не минали, як це звичайно буває. Треба було пройти

її папертю... Неділями, коли на Сумську вливався потік здебільшого байдужих і чужих людей з нових канцелярій і наркоматів, храм Святителя Миколая стояв тут як кріпость прадавньої віри» [19].

Миритися з таким «неподобством» міській та й республіканській владі (якраз навпроти собору знаходився будинок ВУЦВК) з плином часу ставало дедалі важче. Собор муляв очі – ось що було справжньою причиною його знищення. А трамвайники з їх «винятковою» трудовою дисципліною трапилися саме вчасно – в 1929 р., коли було розпочато рішучий наступ на релігію та церкву у всесоюзному масштабі.

Джерела та література:

1. Слобода. – 1991. – 12 октябрю, 30 октябрю, 27 ноябрю.
2. Лейбфрейд А. Судьба Николаевской церкви // Панорама. – 1994. – № 47.
3. Харьковский пролетарий. – 1929. – 16 июня.
4. Когда проснутся спящие? // Харьковский пролетарий. – 1929. – 23 июня.
5. Горсовет должен выполнить наказ избирателей...// Харьковский пролетарий. – 1929. – 18 июня.
6. Там само.
7. Там само.
8. Игра со смертью // Харьковский пролетарий. – 1929. – 29 июня.
9. Там само.
10. Там само.
11. Потіснення території вулиці // Нова громада. – 1917. – 29 грудня.
12. Перешивають на широку колію // Всесвіт. – 1928. – №41. – С. 13.
13. Державний архів Харківської області, ф. Р-406, оп. 4, арк. 1.
14. Закрытие 68 молитвенных домов // Харьковский пролетарий. – 1930. – 22 февраля.

15. Харьковський пролетарий. – 1929. – 13 июня, 2 июля, 4 июля.

16. Панч. П. А я заперечую // Вечірнє радіо. – 1929. – 27 липня.

17. Дикий А. Дайте вдарить! // Всесвіт. – 1929. – №27. – С. 10.

18. Замість церкви – велика фортеця культури // Комуніст. – 1930. – 17 лютого.

19. Семененко Олександр. Харків, Харків... – Харків – Нью-Йорк, 1992. – С. 22.

Андрей Парамонов

Первый епархиальный архитектор Харьковской губернии Иван Осипович Осипов

В 2007-2008 годах мной был подготовлен ряд статей для журналов Украины и России, посвященных епархиальным архитекторам Харьковской епархии: М.А. Краевскому, Ф.И. Данилову, В.Х. Немкину и В.Н. Покровскому. Собранный багаж информации навел на мысль относительно издания отдельной книги, посвященной вышеперечисленным архитекторам, создавшим сотни маленьких и больших архитектурных шедевров на территории Харьковской и других губерний Российской империи. Однако имел место некоторый дисбаланс в биографических данных архитекторов; недостаточно полной оказалась информация о Михаиле Александровиче Краевском. Восполнить пробел помог методичный просмотр дел, хранящихся в Госархиве Харьковской области. Результат превзошел все ожидания: оказалось, что считавшийся до сих пор первым епархиальным архитектором в Харькове Краевский Михаил Александрович, вовсе не являлся таковым. Именно это натолкнуло на мысль подготовки данной статьи.

Возникновение должности епархиального архитектора в Харьковской губернии связано с указом Его Императорского Величества из Святейшего Правительствующего Синода по предложению и.д. Обер-Прокурора тайного советника Александра Ивановича Карасевского от 4 июня 1855 г. «Об учреждении в Томской и Харьковской епархиях особых архитекторов для производства построек по духовному ведомству». Они должны быть причислены к IX классу, по мундиру к X классу, по пенсии к VIII классу. Вместо окладного жалования предполагается им платить вознаграждение за труды из сумм, отпускаемых на сами постройки.

Долгое время в Харькове никак не могли определить на эту должность ни одного из архитекторов или инженеров.

Первое прошение подал 1 сентября 1855 г. Керчь-Еникальский городской архитектор Михаил Степанович Есикорский, который по занятии неприятелем г. Керчь прибыл в Харьков и остался здесь без должности. Но так как он не представил аттестат о своих познаниях в строительном искусстве, да и сам не явился в Консисторию, то ему было отказано. Потом почти два года никто не изъявлял желание поступить на эту должность, хотя объявление об этом публиковалось в Харьковских губернских ведомостях регулярно. Лишь 18 апреля 1857 года подал прошение помощник гражданского инженера Харьковской палаты Государственных имуществ коллежский секретарь Иван Осипович Осипов.

И.О. Осипов родился в 1828 году. Осиротев в раннем возрасте, окончил Гатчинский сиротский институт, потом курс наук в офицерском классе гражданских инженеров Лесного и Межевого института по 1-му разряду воспитания (с 29 апреля 1842 г. по 18 июля 1845 г.). С 18 июля 1845 г. по 7 января 1846 г. был практикантом, за особенные успехи в науках награжден чином чиновника 14 класса. После окончания двухгодичной практики 17 мая 1848 г. поступил инженером в Витебскую губернию по постройке церквей, где в продолжении восьми лет занимался постройкой церквей и других зданий. С 22 мая 1851 г. по 31 октября 1855 г. находился в Горы-Горецком земледельческом училище, где возводил церковь, после чего был возвращен в Витебскую губернию. С 18 мая 1856 г., в чине коллежского секретаря, за неимением работы в Витебской губернии И.О. Осипов был перемещен в Харьков.

Учитывая опыт И.О. Осипова по построению храмов, 18 апреля 1857 г. Архиепископ Филарет принял его на должность епархиального архитектора с назначением денежного оклада и казенной квартиры. Жалование предполагалось не менее 350 руб. серебром. Но платить архитектору из вознаграждений за постройки, финансируемые из казны или Синода, не представлялось возможным, т. к. постройки были очень редки в Харьковской епархии. Было принято решение выделять жалование И.О. Осипову из

консисторских экономических сумм, часть которых должна была поступать из числа вознаграждений за его труды. Также следовало снабжать архитектора прогонными деньгами для наблюдения за постройками в епархии, путевым содержанием или порционными во время полевых работ по землемерной части (по 60 коп. в сутки). Очевидно, что епархиальный архитектор должен был еще и заниматься составлением межевых планов церковных наделов. Деньги за командировки он получал после возвращения из них по предоставлению удостоверения о том, сколько верст он проехал и сколько суток занимался землемерными или архитектурными работами.

Что касается квартиры, то она ему была необходима по уверению, прежде всего, епархиального начальства, т. к. особого помещения в епархии для занятий черчением не было. Оставался один выход – выполнять работы в квартире. Первоначально Осипова поселили в здании Харьковского духовного училища. Он занимал комнату, служившую архивом и библиотекой. Пищу готовить разрешалось в учительской кухне, где архитектору была устроена отдельная печь с очагом. Для квартиры была устроена перегородка с дверью, отделяющая от остального помещения училища, и крепкие запоры. Квартира И.О. Осипову выделялась на время перестройки зданий, необходимых училищу. В дальнейшем была предоставлена квартира в строениях Архиерейского дома.

Осипов дал согласие на предоставляемые ему условия работы и проживания, и 21 мая 1857 г. был перемещен из Харьковской палаты госимущества. В службе с 1 июля 1857 года.

В течение всего лета 1857 г. занимался производством церковных построек в некоторых городах и владельческих селениях, монастырях, при Архиерейском доме и Харьковском епархиальном училище девиц духовного звания. Осипов, по словам Архиепископа Филарета, показал «...совершенное знание в архитектурном и строительном искусстве, вполне успевая везде в своевременном и предупредительном наблюдении за прочностью строительных материалов и за

правильным и прочным производством самих построек...». Но что касалось починок и построек в ведомстве Государственных имуществ (казенных селениях Харьковской губернии), проявлял чрезвычайную медлительность. Филарет усматривал такую медлительность через множество других экстренных поручений, выдаваемых Осипову. Именно поэтому 3 апреля 1858 г. он обратился в Святейший Синод с просьбой привлечения к строительству и наблюдению за постройками инженеров из ведомства Палаты Государственных имуществ. С этой целью с 8 октября 1857 г. губернский секретарь И.О. Осипов из отставных определялся помощником столоначальника в искусственное отделение правления VI округа Путей сообщения. Данное назначение было определено по представлению Архиепископа Филарета в Правительствующий Синод, чтобы Осипов пользовался теми же правами, что и архитекторы других епархий, т. е. IX класса, мундир X класса, пенсия XVIII разряда.

Однако на самом деле работы для епархиального архитектора было очень мало. Осипов составлял план на уничтожение кладбища вблизи Рождество-Богородичного храма г. Харькова, освидетельствовал церковь и наблюдал за постройкой колокольни в дер. Андреевка Сумского уезда, составлял проект сводов в пристройке к Успенскому собору г. Богодухова, освидетельствовал церковь в с. Сергеевка Изюмского уезда. За эти и другие незначительные официальные работы ему до 1 февраля 1860 года было выдано 904 руб. 16 коп. серебром, после чего из-за истощения экономических сумм выдачу денежных средств прекратили.

Согласно рапорту Осипова от 25 октября 1860 г., он за период 1860 г. составил следующие проекты: каменную ограду с железными звеньями в соборном храме г. Славянска, а также для его причта четыре каменные одноэтажные дома; распространял каменную во имя Всех Святых церковь и колокольню, построил церковь в сл. Бемянской Изюмского уезда, распространял собор в г. Изюме и выстроил два каменных дома при соборе, составил проект деревянного молитвенного

дома на кладбище в сл. Пески Изюмского уезда, построил каменную церковь в имени Ковалевского Изюмского уезда над прахом его матери во имя Преосвященного Антония Епископа Кишиневского и Хотинского, составил проект повышения колокольни Воскресенской церкви г. Харькова, проект корпуса певчих при Архиерейском доме (двухэтажный каменный с подвалом), проект железной парадной лестницы в Архиерейском доме, распространял загородный Архиерейский дом в с. Всесвятском, построил каменный двухэтажный дом для церковнослужителей церкви Рождества Богородицы в Харькове, а также два каменных одноэтажных дома при Воскресенской церкви г. Харькова.

Кроме этого Осипов снимал планы с натуры: Воскресенскую церковь Харькова, Изюмский собор, Всесвятскую церковь в Славянске, Архиерейский дом в Всесвятском; делал съемку земель и разбивку местности Архиерейского дома в Харькове, Воскресенской площади Харькова с прилегающими кварталами, Всесвятской церкви с прилегающими кварталами в Славянске, дворового места Николаевской церкви в г. Купянске; отводил границы лугов Архиерейской экономии, составил план земель и кладбища Рождество-Богородичной церкви г. Харькова; выполнил рисунки иконостасов в Стефаньевской церкви с. Белянского, Троицкой церкви с. Крючки Изюмского уезда, молитвенного дома в Песках, для церкви в имени Ковалевского, для Николаевской церкви г. Купянска с горным местом; свидетельствовал обрушение новой колокольни в Ольховом Рогу Изюмского уезда, проводил работы по исправлению Комаровской церкви, пещерной церкви в Святых горах и др.

31 декабря 1860 г. Осипов, лишившись занимаемой должности, сетуя, что 11 месяцев служил без жалования, обратился к епископу Харьковскому и Ахтырскому Макарию с просьбой оставить за ним на некоторое время квартиру, т. к. за короткое время ее не найти (в это время в Харькове проходила ярмарка), к тому же у него болеет грудное дитя, а 20 января

1861 г. титулярный советник Осипов подал прошение об отставке его по причине желания сменить службу.

Позже стало известно, что Осипов получал оплату за свои работы с церковных старост. По определению Харьковской духовной консистории от 17 марта 1860 г. епархиальные архитекторы не должны получать денег из экономических сумм, а из средств на постройки, отпускаемые казной или прихожанами. Интересно, что даже деньги, которые поступали в расчет с Осиповым через консисторию за 1860 г., а именно 48 руб. серебром, он даже по отставке не получил, о чем сообщал в своем донесении от 25 февраля 1861 г. Из этих сумм Консистория определила, что он может рассчитывать только на 11 руб. серебром, но так как с ним до сих пор еще не решен вопрос об отчетах за прогонные деньги, то средства эти решено передать столоначальнику 2-го стола Консистории, который занимается делом Осипова.

Таким образом, исследуя документальное наследие Слобожанщины, удалось собрать довольно интересные факты относительно деятельности первого епархиального архитектора в Харьковской губернии, и восполнить историю Харьковской губернии.

Микола Чернов

До дня визволення міста Харкова – 23 серпня 1943 року

Місто Харків було визволено від німецько-фашистських загарбників завдяки проведенню Белгородсько-Харківської наступальної операції Радянської Армії, яка була однією найбільших битв у Великій Вітчизняній війні. Під кодовим найменуванням «Полководець Румянцев» вона розпочалася 3 серпня 1943 р. Війська Воронежського (командуючий генерал армії М.Ф. Ватутін) і Степового (командуючий генерал-полковник І.С. Конєв) фронтів ставили за мету розгром 300-тисячного угруповання німецьких військ і створення умов для звільнення Лівобережної України.

Белгородсько-Харківський плацдарм обороняло велике угруповання німецьких військ (14 піхотних та 4 танкових і моторизованих дивізій) зі складу 4-ої танкової армії «Південь» (командуючий генерал-фельдмаршал Кемпф Манштейн).

При підготовці операції командування фронтів забезпечило переваги на ділянках прориву ворожої оборони в артилерії, танках, літаках і людських резервах. Наступ розпочався в районі сіл Томаківка і Борисівка, у результаті яких 5 серпня 1943 р. було звільнено м. Белгород. Відразу ж розпочалося просування

Ватутін Микола Федорович

Конєв Іван Степанович

військ Воронежського фронту до Харкова, і 11 серпня 1943 р. було перерізано залізничну колію Харків-Полтава в районі ст. Ковяги. Намагаючись зупинити наступ, противник перекинув із Донбасу 4 танкові дивізії, які вдалися до контратак проти 40-ї і 27-ї радянських армій і 1-ї танкової армії у районі міст Охтирка і Богодухів.

Тими ж днями 53-я, 69-а армії, 5, 7, 57-а гвардійські армії Степового фронту з районів міст Чугуєва і Вовчанська форсували Сіверський Донець і 13 серпня 1943 р.

вийшли до зовнішнього оборонного рубежу німецьких військ. 17 серпня зав'язалися бої на околицях міст. Тут найбільш успішно діяли підрозділи 53-ї армії під командуванням генерал-майора І.М. Манагарова [1, с. 209].

Над харківським угрупованням німецьких військ нависла загроза оточення. Намагаючись уникнути його, ворог почав відводити свої війська з міста. Водночас здійснювалося мінування, підпали і підриви виробничих і житлових будівель, міських транспортних магістралей, залізничного господарства.

Щоб зупинити руйнівні дії окупантів, врятувати жителів міста, командуючий Степовим фронтом І.С. Конєв 22 серпня 1943 р. видав наказ про нічний штурм ворожих позицій. На світанку 23 серпня із півночі радянські воїни вийшли на площу ім. Дзержинського, на якій над будівлею Держпрому вночі групою розвідників під командуванням старшого лейтенанта О. Челишкова було піднято червоний прапор [2, с. 355]. У ці ж години із заходу німців було витіснено і з району Холодної

Гори. До середини дня 23 серпня місто було очищено від окупантів.

У боях за визволення Харкова відзначилися солдати і офіцери 53-ї армії під командуванням генерал-майора І.М. Манагарова, 57-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта М.Д. Гагена, 69-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта В.Д. Крюченкіна, 7-ї гвардійської армії під командуванням генерал-лейтенанта М.С. Шумілова, 5-ї гвардійської танкової армії під командуванням генерал-лейтенанта П.О. Ротмістрова, 5-ї повітряної армії під командуванням генерал-лейтенанта С.К. Горюнова, підрозділи 23-го гвардійського стрілецького корпусу під командуванням генерал-майора М.І. Козлова, 34-го стрілецького корпусу під командуванням генерал-майора Б.К. Колчигіна.

Наказом Верховного Головнокомандуючого 10-ти дивізіям Степового фронту було присвоєно найменування «Харківських» [3, арк. 12]. На честь визволителів Харкова в Москві пролунали 20 артилерійських залпів із 224 гармат. Тисячі воїнів нагороджено орденами і медалями, а 50 з них удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Із них 15 полягли в наступальних боях. У підрозділах армій, що вели оборонні бої 1941 р. та бої за звільнення міста від окупантів, нараховувалось 30 тис. харків'ян. Після звільнення Харкова продовжувалося вигнання окупантів із районів області. До 20 вересня 1943 р. уся територія Харківщини була звільнена остаточно. У кровопролитних оборонних і наступальних боях 1941-1943 рр. на території Харківщини віддали своє життя 206 765 захисників Батьківщини [4].

Бої за Харків видалися важкими та кровопролитними. Вигнання окупантів далось ціною втрати життя десятків тисяч наших співвітчизників, які полягли в боях. В оборонних і наступальних боях у місті та його околицях загинули понад 150 тис. воїнів Червоної Армії 50 національностей [5, арк. 8, 18]. Тільки 42 308 полеглих покояться в 43 братських і 675 індивідуальних могилах на території міста. На місцях

поховань встановлено пам'ятники і пам'ятні знаки, до яких приходять тисячі харків'ян, віддаючи шану пам'яті полеглим.

Імена Героїв Радянського Союзу увічнінені в назвах проспектів і вулиць міста Харкова: Харківських дивізій, Гвардійців-широнінців, маршала Г.К. Жукова та І.С. Конєва, П.С. Рибалка, офіцерів і рядових О.А. Дерев'янка, Е.Б. Ахсарова, А.В. Добродецького. П.С. Кандаурова, А.І. Ощепкова, І.О. Танкопія, П.М. Широніна, Отакара Яроша та ін.

30 серпня 1943 р. на честь визволення Харкова на пл. Дзержинського відбувся загальноміський мітинг, на якому були присутні 25 тис. жителів міста й області. Перед присутніми виступали керівники області і міста, командуючі військовими з'єднаннями, що звільняли місто, в їх числі Г.К. Жуков та І.С. Конєв, українські поети П. Тичина та М. Бажан.

Перед очима визволителів постало зруйноване і спустошене місто, згарища житлових будинків, понівечені виробничі корпуси. Усе, що було створене руками народу в дореволюційні часи, у 1920-1930-і роки, лежало в руїнах. Зруйновані були харківські індустріальні велетні: паровозобудівний, тракторний, турбогенераторний, електрогенераторний і верстатобудівний заводи, завод «Серп і молот» та ін. Були повністю знищені або дуже пошкоджені будівлі наукових установ та вищих учбових закладів: УФТІ, інженерно-будівельного, авіаційного, юридичного, педагогічного інститутів, університету, технікумів, десятків шкіл. Окупанти зняли і вивезли до Німеччини весь мідний контактний дріт трамвайних і тролейбусних ліній.

У 1941-1943 рр. були зруйновані або спалені величні споруди міста: Будинок проектів (нині – будівля Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна), будівлі обкому партії, міської Ради, військово-господарської академії (на пл. Свободи), палац піонерів і жовтенят, Театр юного глядача, Харківський вокзал, поштамп, Торговельний центр «Пасаж», готелі «Інтернаціонал», «Червоний», «Рот-фронт «Ударник», «Комінтерн» та ін. З 1923 по 1941 рр. у Харкові нараховувалося понад 2 млн. м² житлової площі, побудованої за часів радянської

влади, і 800 тис. м² житла дореволюційного житлового фонду. У роки війни з цієї кількості житла було зруйновано і спалено понад 1 млн. м². Опалення багатоквартирних будинків і установ не здійснювалося через відсутність палива і зруйнування нагрівальних систем. Відступаючи, окупанти підірвали 8 мостів та 4 шляхопроводи [6, арк. 27].

Загальний обсяг матеріальних збитків, заподіяних м. Харкову внаслідок воєнних дій, евакуації, грабунків та нищення матеріальних цінностей у період окупації, за даними Надзвичайної комісії із встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів, становив 33,5 млрд. крб.

Найтяжче лихо від німецько-фашистської окупації зазнало населення міста. Напередодні війни в Харкові мешкало понад 900 тис. осіб. У грудні 1941 р. їх чисельність скоротилася до 456,6 тис. Більшість жителів (77 %) становили жінки, діти і люди похилого віку (понад 60 років). Голод та репресії з боку окупантів призвели до спустошення міста. На день визволення міста кількість мешканців не перевищувала 190 тис. чоловік [7].

Матеріали Надзвичайної комісії із розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників по Харкову і області були передані військовій прокуратурі, яка, керуючись рішеннями Тегеранської конференції союзних держав, притягла до відповідальності трьох полонених військовослужбовців вермахту і зрадника-водія «газзагена», так званої «душогубки». Відкритий для публіки і преси військовий суд відбувся у приміщенні Харківського оперного театру 15-18 грудня 1943 р. і привернув увагу світової громадськості. Це був перший судовий процес над військовими злочинцями, який показав світу страждання, що випали на долю харків'ян, та наслідки гітлеризму на окупованій території. Суд виніс вирок: покарати обвинувачених на смерть через повішення. На Благовіщенському базарі вирок було виконано прилюдно.

Війна зламала долі сотень тисяч харків'ян, розкидавши їх по всьому світу. Не було сім'ї, яку б обійшла, не зачепила війна, у якій би не оплакували чи батька, чи брата, чи сестру, чи сина.

Довоєнна чисельність жителів Харкова була поновлена тільки наприкінці 50-х років минулого століття.

Щорічно день визволення міста Харкова від німецько-фашистських загарбників відмічається 23 серпня.

Джерела та література:

1. Большая советская энциклопедия. – 3-е из-е. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – Т. 28. – 615 с.

2. Історія м. Харкова ХХ століття / О.Н. Ярмаиш, С.І. Посохов, А.І. Епштейн та ін.; Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Харків: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 686 с.

3. Держархів Харківської області (ДАХО), ф. 69, оп. 2, спр. 82, арк. 50; оп. 9, спр. 46.

4. Соціалістична Харківщина. – 1950. – 7 жовт., № 202 (8359).

5. ДАХО, ф. 69, оп. 9, спр. 1, арк.12, спр. 46.

6. Там само, ф. 2, оп.4, спр. 472.

7. Соціалістична Харківщина. – 1950. – 29 квіт., № 88 (8245).

Юлиана Полякова

История еврейского театра «Гезкульт» в Харькове (по материалам местной печати и Государственного архива Харьковской области)

О деятельности в Харькове еврейского передвижного театра «Гезкульт» пока известно немного. На основе публикаций местной прессы и материалов, хранящихся в Государственном архиве Харьковской области, мы сделали попытку восстановить творческий путь театра.

История возникновения театра «Гезкульт» тесно связана с деятельностью общества содействия еврейской культуре под тем же названием. Оно было создано в 1926 г. и пришло на смену киевскому обществу «Культур-Лига» (1918-1925), самой влиятельной из еврейских культурных организаций 20-х годов. К сожалению, усиление идеологического давления советской тоталитарной системы на автономные общественные организации, а также прекращение субсидирования со стороны советских и зарубежных еврейских организаций привело к постепенному сворачиванию деятельности «Культур-Лиги».

После закрытия «Культур-лиги» в 1926 г. в Харькове было создано Всеукраинское товарищество помощи еврейской культуре «Гезкульт», которое должно было вести культурную работу среди еврейского населения путем создания целой сети политико-просветительных и культурных заведений (кружков, библиотек, клубов, рабочих хоров, театров, издательств). Харьковский филиал общества был открыт в июле 1927 г. [12].

Надо заметить, что до революции стационарного еврейского театра в Харькове не было, и долгие годы население города и региона довольствовалось спектаклями гастролирующих трупп. После 1917 г. в Харькове некоторое время работал театр «Унзер Винкль», а затем, в 1925 г., был создан Государственный еврейский театр. В целях мобильного культурного обслуживания населения провинции при обществе «Гезкульт» в 1929 г. был создан Всеукраинский еврейский

художественный театр малых форм «Гезкульт», который готовил свои программы то в Харькове, то в Киеве. Благодаря своей структуре и актуальному, постоянно обновляемому репертуару, этот театр должен был оперативно и в нужном Советской власти аспекте освещать наиболее важные социально-политические проблемы современности.

Для постановок первых спектаклей был приглашен известный режиссер Николай Фореггер, идеолог и создатель московского театра «Синяя блуза». Директором «Гезкультга» стал Анатолий Люксембург (бывший директор киевского театра «Кунст Винкл»). В состав труппы вошли молодые актеры киевской студии «Культур-Лиги» Р. Руфина, Е. Шаравнер, А. Шейнфельд, Н. Рашкова, И. Халиф и др.

Первые работы театра, подготовленные в 1929 г., представляли собой эстрадные представления, построенные по линейному принципу, то есть, состоящие из разнообразных номеров, не объединенных тематически. Первая программа называлась «Ройте райтер» («Красная кавалерия»). В нее входили: комедия «Легкая кавалерия» (против протекционизма), сценка в ЗАГСе «Хапт нихт» («Не спешите»), эстрадные куплеты «Газетчики», пародийный хор, высмеивающий провинциальную музыкальную халтуру, хореографический скетч «Локомотив» (звукоподражание). Центральным номером была оратория «Ройтер райтер» (музыка З. Заграничного, литмонтаж поэта И. Котляра). Вторая программа – «Мит файердике ритер» («Раскаленным железом») – получилась слабее. Но и в ней, по мнению критиков, были удачные места: хореографические куплеты «Критикирен» («Критикуем»), музыкальная сатира «Нитукин меехусим» («Невзирая на лица»), номер «Трудовые процессы тогда и теперь» в исполнении Ягоды, хореографический скетч «На палубе», который отличался присущим Фореггеру умением создать яркое динамичное зрелище [15]. Критиком была отмечена подчеркнута гротескная игра актеров, что было обусловлено не только жанром эстрадной миниатюры, но и традицией народного еврейского театра, актеры которого

привыкли к несколько форсированной манере подачи материала.

В марте 1930 г. появилась новая, третья программа театра, составленная из произведений еврейских писателей И. Фефера, М. Пинчевского, И. Котляра и Д. Криштала. Она называлась «Бей, бригада, бей!» и была посвящена проблемам производства [14].

К 1931 году в репертуаре театра было уже несколько спектаклей синтетического характера, объединявших различные сценические жанры: комедию, сатиру, оперетту, эстрадный номер: «Роте райтер» («Красная кавалерия»), «Штоленер ганг» («Стальной путь»), «Темпн» («Темпы»), «Шлог-бригадис» («Ударные бригады»), «Ленин – 5 в 4», «Кадры», «Дурхрайз» («Прорыв») и другие. С «Гезкультом» сотрудничали еврейские писатели И. Фефер, Х. Гильдин, А. Вевьюрко, П. Маркиш, А. Каган, И. Котляр, Л. Квитко, М. Пинчевский, Д. Криштал, Ф. Сито, И. Добрушин, В. Поляков, Мих. Левитин, Н. Сурин, Рискинд, И. Верите, М. Гершензон, Эм. Казакевич. Режиссером был М. Фореггер, зав. музчастью – композитор З.Д. Заграничный [3].

На протяжении трех турне за 2 года театр обслужил 140 тыс. зрителей. Театр принимал участие в 3-м антирелигиозном походе, 2-й ОЗЕТ-лотерее, месячнике популяризации еврейской коммунистической прессы, выступал на фабриках и заводах, в еврейских школах [21].

Частые переезды затрудняли создание новых программ, поэтому директор театр А. Люксембург в докладной записке, адресованной в Правобережный театральный трест в начале 1932 г., просил утвердить для театра такой план работы: январь – первая половина февраля – репетиционная подготовка первой программы; 2-я половина февраля – март – обслуживание клубов на базе и подготовка 2-й программы; 4 месяца (апрель-июль) – обслуживание провинции; август – отпуск; 3 месяца (сентябрь – ноябрь) – обслуживание провинции; декабрь – обслуживание клубов на базе, подготовка 3-й программы. В связи с текучестью кадров директор также предлагал

пересмотреть оклады и повесить ставки актерам, просил назначить, кроме режиссера, еще заведующего художественной частью. С предложениями директора согласились, оставив театр для подготовительной работы в Киеве до 1 января [10].

Театр продолжает сотрудничать с такими известными деятелями искусства, как режиссер М. Фореггер [22], В. Нелли [6], художник-сценограф М. Драк.

В 1932 г., согласно платежным ведомостям, в коллективе числилось 20 человек: директор А.И. Люксембург, администратор П. Мауров, помощник режиссера А. Магид, актеры А. Бидос, Р.Е. Бронштейн, Лерман, М. Фурман, М.А. Банков, Н. Верник, Л. Клячкин, Б. Ландау, Б. Лернер, Ш. Пояс, К. Рехтман, Г. Цингер, И. Щербаков, С. Маурова, Р. Руфина, Е. Щербакова, пианистка С.А. Бердовская [2]. Мы видим, что наряду с молодежью в театре успешно работали и представители старшего поколения актеров – например, известная исполнительница еврейских песен Екатерина Щербакова.

После перевода столицы Украины в Киев туда же в 1934 г. был переведен и слит с Киевским еврейским театром ГОСЕТ. При этом некоторые бывшие актеры Харьковского театра (А. Мерензон, Л. Сигаловская, Н. Надина) оказались в труппе театра «Гезкульт», основной базой которого теперь окончательно стал Харьков. И если до этого «Гезкульт» оставался театром малых форм, в репертуаре которого преобладали скетчи, литмонтажи, одноактные водевили, хореографические номера, то теперь театр, сохраняя острую публицистичность содержания, начинает работу над большими спектаклями.

Надо заметить, что «Гезкульт», к сожалению, не унаследовал помещение ГОСЕТа на Харьковской набережной (там стал работать ТРАМ, а позднее разместился Дом народного творчества). «Гезкульту» пришлось по-прежнему репетировать и выступать в клубах (в частности, в клубе III-го Интернационала на ул. Пушкинской, 12, в помещении бывшей хоральной синагоги, в клубе милиции на Свердлова, 24).

Среди работ, показанных театром в сезоне 1936/1937 гг., были спектакли «Гершеле Острополер» по пьесе Б. Алтера – представление в духе еврейского народного театра, «Колдунья» по пьесе основателя еврейского театра А. Гольдфадена. В это время к художественному руководству постановками театра был привлечен режиссер русской драмы, заслуженный артист РСФСР А.Г. Крамов, а в прессе впервые заговорили о необходимости возвращении театра к традиционному еврейскому музыкально-драматическому репертуару [5].

В 1938 г. зрители увидели новый вариант спектакля «Гершеле Острополер» (уже на текст М. Гершензона), осуществленный режиссером Вайншельбаумом также под руководством А. Крамова. В этом спектакле роль шута Гершеле исполнила Р. Руфина. Не падающий духом в самых тяжелых условиях жизни, мягкий и добрый Гершеле представлен артисткой правдиво и убедительно» [18].

В 1938 г., после переезда театра юного зрителя на улицу Чернышевского, «Гезкульт» и театр эстрады и миниатюр получили в свое распоряжение здание по ул. Свердлова [4]. Театр работает не только в помещении на Свердлова, но и на других площадках, в частности, в ноябре 1939 года – в Доме народного творчества на Харьковской набережной. Кстати, к этому времени наименование «Гезкульт» постепенно уходит из обихода (видимо, была свернута в директивном порядке деятельность самого общества), и коллектив называется уже просто Харьковским еврейским театром.

Коллектив стремился и к освоению современной драматургии. В мае 1938 г. состоялась премьера спектакля «Клятва» («Ди швуе») по пьесе И. Снегирева, посвященная событиям в революционной Испании (режиссеры И. Гриншпун и Н. Шейнберг). Это постановка заслужила положительную оценку критики несмотря на то, что первая пьеса молодого драматурга была несвободна от некоторой плакатности и схематизма. На сцене театра шли и такие пьесы, как «Девушка из Москвы» («Дос мейдн фин Москв») Губермана, «Доня» Л. Резника, «Чудо в Дурачешку» М. Лейпцигера [8].

Но основой репертуара по-прежнему являются проверенные временем пьесы дореволюционных авторов, такие, как «Менахем-Мендл» по Менделе Мойхер-Сфориму, «Миреле Эфрос» Я. Гордина, «Шуламис» («Суламифь») по пьесе А. Гольдфадена в обработке М. Гершензона и Гусятинского.

К юбилею выдающегося еврейского писателя Шолом-Алейхема был поставлен спектакль «Тевье-молочник», главную роль в котором сыграл Н. Шейнберг.

Подводя итоги сезона 1939/1940 г. рецензент газеты «Соціалістична Харківщина» Г. Михайлов отмечал и такие работы театра, как музыкальная комедия «Четыре свадьбы, или Аршин-мал-алан» Гаджибекова, «Бабушка Двойра» по пьесе Н. Карельской в обработке Хачеватского (режиссер Н. Шейнберг). Театр также стремился выйти за рамки национального репертуара, наметив к постановке и пьесу «Дон Хиль Зеленые Штаны» Тирсо де Молины. Летом театр собирался гастролировать по городам и местечкам Западной Украины [13].

В начале следующего сезона, в октябре 1940 г., театр снова выпустил премьеру – музыкальную комедию «Дос зексте вайб» («Шестая жена») Б. Юнгвица в переработке М. Талалаевского. Поставил спектакль молодой режиссер Я. Кракопольский, музыку написал композитор Блех.

В репертуаре появлялись и мелодрамы. В ноябре зрители увидели знаменитую «Хасю-сиротку» Я. Гордина. Правда, рецензент сделал упор не на сентиментальность рассказанной истории о загубленной жизни сироты, а на то, что бедную девушку довел до самоубийства «уродливый общественный строй». Критик отмечает игру Р. Руфиной – исполнительницы главной роли, как наивной, доверчивой служанки, соблазненной хозяйским сыном. Успеху спектакля способствовала и игра Н. Шейнберга в роли погубившего Хасю Владимира, и удачное исполнение актрисой Цукер роли Каролины Трахтенберг [9].

В январе 1941 г. театр выпустил премьеру – спектакль «Ди дорфише хасене» («Сельская свадьба») по пьесе П. Гирш-

фельда «Грине фельдер» («Зеленые поля»), лирическую комедию, рассказывающую о любви сельского учителя и простой девушки Цине [7].

В середине февраля зрители увидели еще одну премьеру – спектакль «Иоселе» по рассказу Я. Динезона о судьбе способного мальчика из бедной семьи, ставшего жертвой избалованных детей богачей. Роль матери Йоселе Хиены сыграла Р. Руфина, с силой и страстью показав горе женщины, потерявшей ребенка. Прекрасно справилась с трудной ролью Йоселе артистка-травести Е. Сегаловская, сумев передать переживания брошенного всеми мальчика. Актеры А. Ротман (купец Шлоймеле), С. Цукер (его жена Шейнделе) и Г. Лев (их сын Лейбеле) создали живой портрет уродливой семьи местечковых богачей с их самодовольством и хамством [19].

В конце февраля – начале марта театр отправился на гастроли по городам Донбасса, а в марте вернулся в Харьков. Между тем, над театром постепенно сгущались тучи. Это было связано с общей политикой государства в области культуры, направленной на сворачивание деятельности национальных культурных объединений. Еще в 1939 г. стали постепенно закрываться еврейские театры Украины. В Киеве сначала закрылся Еврейский театр кукол, затем – и еврейский ТЮЗ, что неопровержимо свидетельствовало о новых тенденциях в сфере национальной политики относительно евреев.

Эти же проблемы коснулись и Харьковского передвижного еврейского театра, который обслуживал не только Харьков и область, но и всю территорию Советского Союза. Как ни странно, именно это послужило одним из поводов к его закрытию. В докладной записке в ЦК КП(б)У указывалось, что поскольку театр не имеет в Харькове постоянной базы и работает в городе не более трех месяцев в году, потребности еврейского населения вполне удовлетворяют гастролеры (Московский театр, Белостоцкий еврейский театр миниатюр и эстрады, Ленинградский театр еврейской оперетты). Кроме того, в качестве аргумента для закрытия выдвигалась необходимость сокращения дотаций на содержание

передвижных театров и нерентабельность этих театров. Поэтому предлагалось еврейский театр закрыть, а нескольких ведущих артистов прикрепить к госэстраде [17].

Руководство театра в лице директора А.И. Люксембурга и главного режиссера Ваншельбаума просило перевести театр на хозрасчет [1]. И постановлением №1125 исполнительного комитета Харьковского областного совета депутатов трудящихся от 18 июля 1941 г. театр был переведен на полный хозрасчет [16].

Трудно сказать, как сложилась бы дальнейшая судьба театра, если бы не начало Великой Отечественной войны, которую театр встретил в Проскурове. С большим трудом коллективу удалось вернуться в Харьков.

15 августа 1941 г. театр показал свой последний спектакль – комедию «Цу зогн ун либ гобн» («Любить и обещать не стоит денег»), в которой участвовали Руфина, Мерензон, Цукер, Ландау и др. [23].

Театр выехал из Харькова сначала на Кавказ, а затем – в Среднюю Азию (в Самарканд, затем в Ташкент), где в то время было много эвакуированных евреев. Здесь его объединили с Одесским еврейским театром. В репертуар театра вошли «Люди» и «Тевье-молочник» Шолом-Алейхема, «Клятва» Добрушина, «Овечий источник» Лопе де Вега, «Колдунья» Гольдфадена [20, с. 665-682].

Рост национального самосознания еврейского зрителя во время войны и в первые послевоенные годы привел к тому, что театры стали выполнять роль общественно-национальных центров, что было отмечено руководящими властями и привело к крутому повороту в политике по «еврейскому вопросу». 13 января 1948 г. в Минске органами НКВД был убит С. Михоэлс. Началась кампания, обвинявшая еврейские театры в националистичности репертуара. Было резко сокращено финансирование театров, а затем в 1949 г. были закрыты Белорусский и Московский ГОСЕТ.

Ситуация в Украине тоже оставалась критической. В 1945 г. Киевский ГОСЕТ, вернувшийся из эвакуации,

перевели, якoby временно, в Черновцы (поскольку здание театра было разрушено). А в скором времени решение о возвращении в перспективе Киевского ГОСЕТа в родной город было вообще упразднено, и в феврале 1950 г. театр был закрыт.

Также трудно сложилась и судьба Объединенного Одесско-Харьковского театра. После войны ни Одесса, ни Харьков не захотели принять этот театр обратно. В январе 1946 г. объединенному театру разрешили вернуться в Украину, сделав его вновь передвижным и выделив в качестве основной базы небольшой городок Балта. Через год театр стал филиалом Киевского еврейского театра, а затем, в 1949 г. его просто закрыли [11, с. 157].

Так закончилась история Харьковского театра «Гезкульт», прошедшего недолгий, но сложный и интересный путь от театра малых форм к театру синтетического, музыкально-драматического направления.

Источники и литература:

1. В Харьковський обл. исполнительний комітет Советов депутатів трудящих: Докладная записка // Госархив Харьковской области (ГАХО), ф.Р-3858, оп. 2, д. 326, л. 69-69 об.
2. Ведомость выплаты зарплаты // ГАХО, ф.Р-4488, оп. 1, д. 3, л. 5.
3. Всеукраїнський єврейський пересувний театр малих форм «Гезкульт» // Мистецька трибуна. – 1931.– №3. – С. 2. обкл.
4. Гавриленко В. Театри Харкова в новому сезоні // Соц. Харківщина. – 1938. – 2 жовт.
5. Гастролі театру «Гезкульт»: «Гершеле Острополер» // Соц. Харківщина. – 1936. – 2 лют. – Підпис: М. Р.
6. Договір о постановке спектакля // ГАХО, ф.Р-4488, оп. 1, д. 1, л. 1.

7. Замятін А. «Сільське весілля»: Прем'єра в Харківському державному єврейському театрі // Соц. Харківщина. – 1941. – 22 січня.

8. Замятін А. Спектаклі Харківського державного єврейського театру // Соц. Харківщина. – 1939. – 15 лют.

9. Замятін О. «Хася-сирітка»: П'єса Я. Гордіна в Харківському державному Єврейському театрі // Соц. Харківщина. – 1940. – 24 листоп.

10. Краткая докладная записка директора театра «Гезкульт» // ГАХО, ф.Р-4488, оп. 1, д. 1, л. 34-34 об.

10. Лоев М. Украденная муза: Воспоминания о Киевском государственном еврейском театре имени Шолом-Алейхема. Харьков-Киев-Черновцы, 1925–1950. – К.: Дух і літера, 2003. – 247 с.

11. Материалы о деятельности и регистрации Харьковского отделения помощи еврейской культуре // ГАХО, ф.Р-845, оп. 2, д.757, л. 1-2.

12. Михайлов Г. Підсумки сезону в Харківському державному Єврейському театрі // Соц. Харківщина. – 1940. – 5 черв.

13. Новая программа театра «Гезкульт» // Харьк. пролетарий. – 1930. – 5 марта.

14. Постанови театру «Дезкульт» // Вечірнє радіо. – 1929. – 14 серп. – Підпис: Ю. Р-н.

15. Про ліквідацію колгоспного театру ім. І. Франка та перевод єврейського пересувного театру на повний госпрозрахунок: Постанова Виконавчого Комітету Харк. Обл. Ради трудящих від 18 липня 1941 року // ДАХО, ф.Р-3858, оп. 2, д. 326, л. 65.

16. Про ліквідацію пересувного єврейського театру: Постанова Виконавчого комітету Харківської обласної Ради депутатів трудящих від 18 червня 1941 р.: проект // ДАХО, ф.Р-3858, оп. 2, д. 326, л. 70-70 об.

17. Свидлер А. «Гершеле Острополер» в театре «Гезкульт» // Харьковский рабочий. – 1938. – 28 апреля.

18. Слущкий Г. Спектакль социального гнева: («Йоселе» в Харьковском еврейском театре) // Красное знамя. – 1941. – 2 марта.

19. Смирнова Н. Еврейский театр / Н. Смирнова // История советского драматического театра: в 6 т. – М., 1969. – Т. 5. – С. 665–682.

20. Сто сорок тысяч: (Всеукраїнський єврейський пересувний театр малого кону «Гезкульт») // Мистецька трибуна. – 1931.–№4. – С. 3. обкл. з фото.

21. Телеграмма Н. Фореггера // ГАХО, ф.Р-4488, оп. 1, д. 1, л. 32.

22. «Цу зогн ун либ гобн»: (Новая музыкальная комедия в Харьковском Государственном еврейском театре) // Красное знамя. – 1941. – 14 авг.

Ольга Гнезділо

Хроніка архівного життя

22 січня 2010 року у держархіві області відкрилася виставка, підготовлена за матеріалами ЦДАВО України, ЦДКФФА України ім. Пшеничного, ДНАБ, Інституту історії України НАН України, Національного музею історії України та Держархіву Харківської області: «22 січня – День Соборності України», яка працювала в читальному залі архіву.

З виставкою ознайомилися студенти Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», відвідувачі читального залу та працівники архіву.

29 січня 2010 року директор держархіву області Л.М. Момот взяла участь в урочистих заходах, присвячених 205-річчю від дня заснування Харківського університету. В цей день у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна (далі –ХНУ ім. В.Н. Каразіна) пройшла Асамблея вчених рад, у роботі якої взяли участь Президент Національної академії наук, Герой України Борис Патон, Президент академії педагогічних наук України Василь Кремень, заступник міністра освіти і науки України Максим Стріха, голова облдержадміністрації Арсен Аваков, його заступник Людмила Белова, голова обласної ради Сергій Чернов, міський голова Михайло Добкін, Архієпископ Ізюмський, вікарій Харківської єпархії Владика Онуфрій, професор Лоельської астрономічної обсерваторії (Арізона, США), Почесний доктор ХНУ ім. В.Н. Каразіна Едвард Боуел; ректори вищих навчальних закладів, випускники і студенти ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

Голова Харківської облдержадміністрації передав у дарунок Харківському національному університету ім. В.Н. Каразіна комплект оцифрованих документів, виявлених працівниками ДАХО, які відносяться до витоків історії цього вищого навчального закладу. Сюди увійшли копії таких

раритетів, як Церемоніал відкриття університету в 1805 році, листування Слобідсько-українського губернатора Івана Бахтіна з Харківським Владикою єпископом Христофором Сулимою щодо запрошення взяти участь у церемонії, студентська робота видатного історика Дмитра Багалія, а також проект плану будівництва університету, датований 40-ими роками XIX століття.

Того ж дня у читальному залі архіву відкрилася виставка, підготовлена за матеріалами ЦДАВО України, ЦДКФФА України ім. Пшеничного, ДНАБ, Інституту історії України НАН України, Національного музею історії України «29 січня – День пам'яті подвигу Героїв Крут».

З виставкою ознайомилися працівники архіву, користувачі, що працювали в його читальному залі, відвідувачі архіву та студенти історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

30 січня 2010 року в читальному залі архіву працювала виставка архівних документів «Сторінками історії Харківського університету за архівними документами (до 205-ї річниці утворення Харківського університету)». On-line виставка за цією темою та перелік документів до неї розміщені також на веб-сайті держархіву області.

З 1 по 27 лютого 2010 року в держархіві області пройшли практику студенти факультету «Документознавство» Харківської державної академії культури.

12 лютого 2010 року відбулася зустріч керівництва держархіву області з професором філологічного факультету Стамбульського університету Фахрі Мехметом Фуратом, який перебував на стажуванні у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна.

У ході зустрічі йшлося про дослідження історії становлення українсько-турецьких міжнародних відносин у період створення української державності за документами архівних установ України та Туреччини.

З 22 по 27 лютого 2010 року в держархіві області відбувся семінар із підвищення кваліфікації працівників ділових,

Зліва направо: викладач історичного факультету ХНУ ім. В.Н.Каразіна О.Г.Павлова, начальник відділу ДАХО О.С.Гнезділо, професор Стамбульського університету Фахрі Мехмет Фурат та директор ДАХО Л.М.Момот

архівних та експертних служб підприємств, установ і організацій Харкова. В рамках семінару слухачі одержали теоретичні знання та практичні навички роботи з архівними документами.

23 лютого 2010 року начальник відділу держархіву області О.С. Гнезділо прочитала лекцію для курсантів Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого про склад системи науково-довідкового апарату ДАХО та особливості дослідження колекції документів «Карні справи громадян, репресованих позасудовими органами». Відповідно до Плану основних заходів виховної роботи з особовим складом Інституту на 2009-2010 навчальний рік, 6 курсантів розпочали пошукову роботу щодо встановлення персональних даних жертв політичних репресій в Україні 1932-1933 років за документами Держархіву Харківської області.

9 березня 2010 року, з метою ознайомлення громадськості з історією відкриття пам'ятника Т.Г. Шевченку у м. Харків, у читальному залі архіву відкрилася виставка «Пам'ятник Кобзарю» (до 196-річчя від народження Т.Г. Шевченка та 75-річчя відкриття пам'ятника поетові у Харкові).

11 березня 2010 року, з метою ознайомлення громадськості з діяльністю Держархіву Харківської області, зокрема, з роботою архіву зі зверненнями громадян, у газеті «Слобідський край», № 27 опубліковано статтю заступника начальника відділу ДАХО М.І. Ельскніт «Де можна отримати довідки про трудовий стаж».

12 березня 2010 року відбулося розширене засідання колегії держархіву області за участю працівників архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад області. На засіданні розглянуті питання про підсумки роботи держархіву області та архівних установ області у 2009 р. і визначені завдання на 2010 р.; також йшлося про роботу Експертно-перевірної комісії ДАХО, про стан роботи щодо контролю за виконанням рішень колегії ДАХО, про роботу Архівного відділу Богодухівської райдержадміністрації та ін.

Голова колегії директор ДАХО Л.М. Момот відкриває засідання колегії

З 18 січня по 18 березня 2010 року в держархіві області пройшли стажування 13 викладачів кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, які на архівних документах досліджували особливості діяльності органів суду, прокуратури та підлеглих їм установ Харківської губернії другої половини XVIII ст. – початку XX ст.

Учасники розширеного засідання колегії: члени колегії ДАХО та запрошені – начальники і працівники архівних відділів РДА та міськрад області

18 березня 2010 року, з метою ознайомлення громадськості з історією німецьких поселень на Харківщині, в держархіві області відбулася презентація виставки архівних документів «Німецькі поселення на Харківщині».

20 березня 2010 року в газеті «Главное», № 13 опубліковано статтю заступника директора архіву Л.М. Юдіної «Суперечливі часи країни (про діяльність революційного трибуналу на Харківщині)».

24 березня 2010 року директор ДАХО надала інтерв'ю журналістам обласного телебачення щодо роботи читального залу архіву та виявлених однією із дослідниць документів про відкриття першої у Харкові (1910 рік) безкоштовної неврологічної лікарні.

24-25 березня 2010 року в держархіві області пройшов семінар для працівників архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад області за темою: «Організація роботи архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад Харківської області щодо формування Національного архівного фонду України».

Учасники семінару – начальники архівних відділів РДА та міськрад області

6 та 9 квітня 2010 року, у рамках проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу «Кращий державний службовець», в держархіві області відбувся I тур зазначеного конкурсу, в якому взяли участь три держслужбовці архіву.

За підсумками I туру переможцем стала головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Плисак В.А.

16 квітня 2010 року начальник відділу держархіву області О.С. Гнезділо провела ознайомчу екскурсію по архіву для студентів 3 курсу спеціальності «Діловодство» ОКЗ «Харківське училище культури».

17 квітня 2010 року працівники держархіву області взяли участь у проведенні «Дня довкілля».

У ході акції були виконанні роботи по благоустрою та озелененню прилеглих до двох будівель ДАХО (по вул. Мироносицькій, 41 та пр. Московський, 7) територій: очищені від сміття та бруду земельні ділянки площею 500 м², скопано землю на клумбі біля будинку ДАХО по вул. Мироносицькій, 41 площею 100 м², посаджено 7 кущів бузку та квіти, помиті

Працівники ДАХО прибирають земельну ділянку біля будівлі архіву на вул. Мироносицькій, 41

всі вікна фасаду будинку ДАХО по пр. Московський, 7. В архівосховищах будівлі архіву по вул. Мироносицькій, 41 знепилено: 2600 пог. метрів полиць, 7881 архівних коробок та 1000 в'язок архівних справ.

Того ж дня в передачі Харківського обласного радіо «Невідомі висоти» в ефір вийшов сюжет про документи держархіву області, які висвітлюють події Великої Вітчизняної війни. На запити журналістів відповідала начальник відділу інформації та використання документів Чернявська Т.В.

19 квітня 2010 року начальник відділу держархіву області О.С. Гнезділо провела ознайомчу екскурсію по архіву для студентів III курсу Харківського Регіонального Інституту Національної академії державного управління при Президентові України (ХРІ НАДУ).

З 19 квітня по 16 травня 2010 року в держархіві області для студентів 5 курсу Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського (ХАІ) за спеціальністю «Документознавство» проведена переддипломна практика.

Перед працівниками ДАХО виступає інспектор Держкомнагляду охорони праці Харківського територіального округу

20 квітня 2010 року, у рамках проведення Тижня охорони праці, в держархіві області пройшов тематичний семінар-нарада з питань охорони праці за участю інспектора Держкомнагляду охорони праці Харківського територіального округу та представника Харківської обласної профспілки держслужбовців.

Під час заходу у читальному залі архіву відбулася презентація виставки друкованих видань і методичних розробок з охорони праці.

23 квітня 2010 року начальник відділу держархіву області О.С. Гнезділо взяла участь у 63-й конференції молодих учених «Каразінські читання», яка пройшла в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна. Гнезділо О.С. виступила на пленарному засіданні з доповіддю про нові видання держархіву області.

Начальник відділу ДАХО О.С.Гнезділо ознайомлює учасників конференції з новими виданнями архіву

24 квітня 2010 року на Харківському телебаченні в передачі «Об'єktiv – новини» телевізійної агенції АТН вийшов сюжет про історію Харківського міського електричного транспорту, підготовлений за участю начальника відділу інформації та використання документів Чернявської Т.В.

У місцевій газеті «Главное» опубліковано статтю начальника відділу інформації та використання документів Чернявської Т.В. «Наближали, як могли. Останні миті війни у харківській пресі».

24 квітня 2010 року в місцевій газеті «Слобідський край» опубліковано статтю заступника начальника відділу держархіву області М.І. Ельксніт «Невільники третього рейху».

30 квітня 2010 року, напередодні великого свята – відзначення 65-ї річниці Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр., у читальному залі архіву відбулася зустріч архівістів із ветераном Великої Вітчизняної війни Шестеряковим Миколою Степановичем, який розповів про свій бойовий шлях у роки війни. Микола Степанович нагороджений багатьма орденами та медалями, у тому числі має дві медалі «За відвагу».

Ветеран Великої Вітчизняної війни М.С.Шестеряков під час зустрічі з працівниками ДАХО

Архівісти подякували шановному гостю за цікаву розповідь і привітали з наступаючим святом.

З 31 квітня по 20 травня 2010 року в держархіві області пройшли практику студенти Центру профтехнічної освіти № 4 м. Харків, за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність».

03 травня 2010 року в держархіві області відкрилася виставка, присвячена 65-й річниці Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. З експозицією виставки 5 травня ознайомилися студенти 2-го курсу Інституту східнознавства і міжнародних відносин. У газеті «Якіта»

студенти поділилися своїми враженнями від виставки: «...Нас вразила ця експозиція, бо ми приторкнулися до історичного минулого своєї країни» (травень 2009 р. №8).

У той же день у читальному залі архіву відкрилася виставка друкованих видань «Нескорені харків'яни». Документи, представлені на ній, розміщено на сайті держархіву області у рубриці «До 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.».

06 травня 2010 року в Районній раді Київського району м. Харкова під час урочистостей, присвячених Дню Перемоги, відкрилася спільна виставка Держархіву Харківської області та Центрального державного науково-технічного архіву України: «Ця незабута Велика війна». З виставкою ознайомилися ветерани Великої Вітчизняної війни, запрошені на свято керівництвом районної ради.

З 14 по 17 травня 2010 року в архіві працювала виставка архівних документів «Пам'яті жертв політичних репресій присвячується». З експозицією виставки ознайомилися

Біля експозиції виставки зліва направо: директор ЦДНТАУ Є.В. Семенов, голова Київської районної ради м. Харків В.Ф. Кононов, начальник відділу ЦДНТАУ А.О. Алексєнко та начальник відділу ДАХО О.С. Гнезділо

Учасники урочистостей – ветерани Великої Вітчизняної війни біля головного входу до будівлі Київської районної ради м. Харків

студенти Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», які проходили практику в архіві, студенти Інституту сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум», працівники та відвідувачі архіву.

У цей же період у читальному залі архіву експонувалася виставка «Нобелівський лауреат із Іванівки (до 165-річчя від дня народження І.І. Мечнікова)».

18 травня 2010 року вийшло з друку спільне видання Держархіву Харківської області та Харківського Приватного музею міської садиби «Ревизская сказка войсковых обывателей слободы Белка Ахтырского уезда Харьковской губернии 1835 год».

21 травня 2010 року на базі Архівного відділу Харківської міськради відбувся спільний семінар

із підвищення кваліфікації для працівників, відповідальних за архівні підрозділи податкової служби м. Харків, організований держархівом області та Архівним відділом Харківської міськради.

Виступає начальник архівного відділу Харківської міськради М.А.Чернов

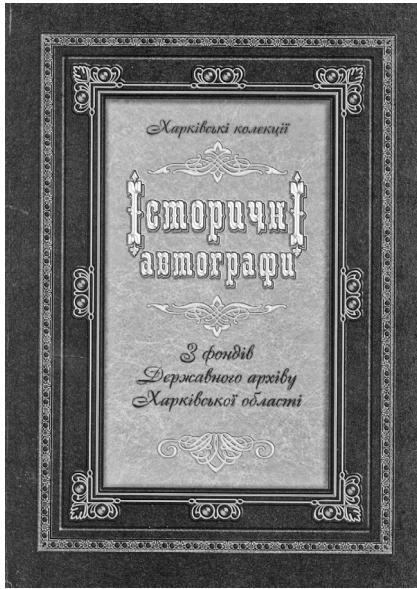

Учасники семінару – відповідальні за архівні підрозділи податкової служби м. Харків

22 травня 2010 року в газеті «Слобідський край», № 56 опублікована стаття головного спеціаліста відділу інформації та використання документів Ю.П. Гунько «Листи з неволі».

27 травня 2010 року в газеті «Слобідський край», № 57 опублікована стаття заступника директора держархіву області Л.М. Юдіної «Розстріляне духовенство».

29 травня 2010 року в газеті «Слобідський край», № 58 опублікована стаття головного спеціаліста відділу інформації та використання документів Ю.П. Гунько «Як ми вижили, не знаємо й самі».

01 червня 2010 року вийшло з друку спільне видання Держархіву Харківської області та Харківського приватного музею міської садиби «Історичні автографи», Ч. 2 серії «Харківські колекції».

07-11 червня 2010 року в читальному залі архіву експонувалась виставка «Харківщина 90 років тому» (До 90-річчя Української революції).

На виставці були представлені архівні документи, які відображають основні етапи

Української національно-визвольної революції 1917-1921 рр. на Харківщині.

14-18 червня 2010 року у читальному залі архіву експонувалася виставка «До 90-річчя від дня народження тричі Героя Радянського Союзу, маршала авіації І.М. Кожедуба» (за матеріалами Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного, Державного архіву м. Київ,

Державного архіву Сумської області, Державної наукової архівної бібліотеки, м. Київ, Російського державного військового архіву, Державного архіву Російської Федерації, Російського державного архіву кінофотодокументів).

21-29 червня 2010 року у читальному залі архіву експонувалася виставка «Конституція – основний закон України» (за матеріалами періодичних та друкованих видань з фондів держархіву області), присвячена 14-й річниці прийняття Конституції України.

На виставці були представлені друковані видання Конституцій УСРР і УРСР за 1919 р., 1937 р., 1959 р., 1978 р., 1996 р. та статті науковців, політологів, економістів, урядовців, громадських діячів, які відображають ставлення українців до процесу прийняття Конституції, перші оцінки її значення для незалежної України, з періодичних видань: «Урядовий кур'єр», «Слобідський край», «Голос України», «Труд», «Время», які зберігаються в держархіві області.

*Переможець конкурсу –
Плисак В.А.*

22 червня 2010 року в місцевих газетах «Слобідський край», № 68 та «Время», № 110 (16541) опубліковано статті, підготовлені заступником директора держархіву області Юдіною Л.М.: «Вони наближали довгоочікувану Перемогу» (з історії партизанського руху на Харківщині за документами Держархіву Харківської області) та «Харьков остался без света, тепла, воды (эвакуация: свидетельствуют документы)».

23 червня 2010 року, до Дня державної служби, головному спеціалісту відділу інформації та використання

документів архіву Плисак В.А. була винесена подяка голови Харківської обласної державної адміністрації за активну участь у щорічному Всеукраїнському конкурсі «Кращий державний службовець» та перемогу у другому турі в номінації «Кращий спеціаліст», III місце.

25 червня 2010 року у читальному залі держархіву області по вул. Мироносицька, 41 відбулася читацька конференція «Історія храмів Харківщини», присвячена історії церкви 20-х-30-х рр. XX ст. на Харківщині.

Читацьку конференцію відкриває директор ДАХО Л.М.Момот

У роботі конференції взяли участь співробітники архіву та дослідники, які працюють у його читальних залах, зокрема, настоятель храму святителя Іоанна Златоуста, м. Харків Матвієнко М.П. (Причини розколу Харківської єпархії), учитель Безлюдівського юридичного ліцею Гавриленко Л.І. (Історія Хорошевського Вознесенського дівочого монастиря), кореспондент газети «П'ятниця» Зуб Е.І. (Знищення Миколаївського собору: причини, привід, інформаційне забезпечення акції), здобувач Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди Куценко О.Л. (Спасів Скит і побудова храму на місці аварії царського потягу

поблизу ст. Бірки Зміївського повіту (кін. XIX – поч. XX ст.), директор Харківського приватного музею міської садиби Парамонов А.Ф. (Харківські єпархіальні архітектори (1857-1917 рр.) та ін.

Учасники конференції

У рамках читацької конференції експонувалася виставка архівних документів із фондів Держархіву Харківської області з церковної тематики, з якою ознайомилися учасники конференції та відвідувачі архіву. На виставці були представлені документи, що відображають репресії радянської влади проти священиків, закриття храмів, вилучення церковних цінностей на допомогу голодуючим на Харківщині та ін.

29 червня 2010 року начальник відділу держархіву області Н.М. Харченко провела ознайомчу екскурсію по архіву для студентів II курсу історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, під час якої студенти, в рамках архівно-музейної практики, ознайомилися з роботою архіву.

Лариса Юдіна

Про нові надходження Держархіву Харківської області (огляд фондів)

Реалізуючі один із основних напрямів діяльності – комплектування документами Національного архівного фонду України (НАФ), Держархів Харківської області, попри відсутність власних вільних приміщень, за рахунок перевантаження особистих архівосховищ, здійснює приймання документів на державне зберігання і, перш за все, таких, що надходять від ліквідованих підприємств, у процесі документування яких відклялися документи НАФ, та таких, що характеризують важливі сучасні події Державного рівня.

Упродовж першого півріччя 2010 р. архівосховища держархіву області поповнилися на 880 од. зб., з яких 834 од. зб. – документи НАФ та 46 од. зб. – документи з особового складу. Серед документів, що надійшли, – документи ліквідованих установ «Державна інспекція з контролю якості лікарських засобів у Харківській області» за 1995-2009 рр. (85 од. зб.), «Український державний проектний і конструкторський інститут машинобудівельної та верстатoinструментальної промисловості» за 1971-1994 рр. (432 од. зб.), ВАТ «Український державний проектний і конструкторський інститут машинобудівельної та верстатoinструментальної промисловості «Укрмашверстатопроєкт» за 1994-2009 рр. (55 од. зб.); колекція документів виборчої кампанії з виборів Президента України 2010 року, м. Харків, за 2009-2010 рр. (35 од. зб.), документи окружних виборчих комісій територіальних виборчих округів з виборів Президента України за 2009-2010 рр. (166 од. постійного зберігання і 46 од. зб. з особового складу), що увійшли до об'єднаного архівного фонду «Окружні виборчі комісії територіальних виборчих округів з виборів Президента України», та документи доктора історичних наук, професора, Заслуженого діяча науки та техніки України Кадеєва Володимира Івановича за

1944-2004 рр. (61 од. зб.), які поповнили архівний фонд Р-6529, Видатні історики Харківщини, сформований 2007 р.

Документи Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів у Харківській області періоду 1995-2009 рр. (ф. 6538) представлені групою організаційно-правових, розпорядчих та планово-звітних документів.

До організаційно-правових документів інспекції увійшли її статут, положення та штатний розпис.

Розпорядчі документи інспекції представлені копіями наказів начальника Управління охорони здоров'я Харківської обласної державної адміністрації, наказами начальника інспекції з основної діяльності та копією наказу Міністерства охорони здоров'я України від 06 жовтня 2008 р. № 226-О «Про ліквідацію Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів Міністерства охорони здоров'я та державних інспекцій з контролю якості лікарських засобів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі».

До планово-звітних документів інспекції увійшли кошториси доходів та видатків і річні звіти з основної та фінансово-господарської діяльності.

Окрему групу документів становлять колективні договори, укладені між адміністрацією та профспілковою організацією інспекції, і протоколи засідань профспілкового комітету.

Документи Українського державного проектного і конструкторського інституту машинобудівельної та верстатострументальної промисловості за 1971-1994 рр. (ф.Р-6231) представлені наказами директора інституту з основної діяльності, протоколами засідань технічної ради інституту, загальних профспілкових зборів інституту, засідань місцевого комітету профспілки та документами до них, тематичними планами проектно-вишукувальних робіт інституту, планами робіт інституту по новій техніці тощо, статистичними звітами та звітами про діяльність інституту, штатним розписом, відомостями про кількісний та якісний склад співробітників інституту, кошторисами

адміністративних витрат на виробництво проектно-вишукувальних робіт, документами (планами, протоколами, звітами тощо) по розробці та упровадженню нової техніки, про роботу групи народного контролю та первинної організації НТО інституту.

До складу документів ВАТ «Український державний проектний і конструкторський інститут машинобудівельної та верстатостроительної промисловості «Укрмашверстатопроєкт» за 1994-2009 рр. (ф. 6540) увійшли документи секретаріату, планово-економічного та технічного відділів, бухгалтерії і профспілкового комітету, в діяльності яких відклалися документи НАФ, а саме: устав товариства, накази голови правління товариства з основної діяльності, протоколи засідань профкому, штатні розписи, тематичні плани проектно-вишукувальних робіт та послуг товариства, кошториси витрат на виробництво проектно-вишукувальних робіт, звіти про виробничо-господарську діяльність товариства.

Колекція документів виборчої кампанії з виборів Президента України 2010 року, м. Харків (ф. 6539), сформована з документальних матеріалів, зібраних працівниками держархіву області у ході виборчої кампанії, з метою збереження найважливіших джерел з історії сучасної України та поповнення НАФ. До неї увійшли матеріали з проведення передвиборчої кампанії по підтримці кандидатів у Президенти України у першому турі виборів – передвиборчі програми кандидатів у Президенти України, та матеріали на підтримку кандидатів у Президенти України – інформаційно-аналітичні плакати з портретами кандидатів, календарі, брошури, листівки, статті в газетах, символіка.

Окрему групу документів становлять фотодокументи на CD-R диску з інформаційно-аналітичними плакатами кандидатів у Президенти України та зверненнями на підтримку кандидатів або проти них.

До складу «Об'єднаного архівного фонду «Окружні виборчі комісії територіальних виборчих округів з виборів Президента України» (ф. 6481) у I півріччі 2010 р. надійшли

документи окружних виборчих комісій територіальних виборчих округів (ОВК ТВО) з виборів Президента України 2010 року. Серед них – документи НАФ (постанови ЦВК та ОВК ТВО, протоколи засідань ОВК ТВО та дільничних виборчих комісій (ДВК); плани асигнувань, штатні розписи, кошториси видатків, подання та заяви про реєстрацію офіційних спостерігачів кандидатів на пост Президента України 2010 року, фінансові звіти ОВК ТВО; акти про вилучення для знищення справ, не внесених до НАФ) та документи з особового складу ОВК ТВО (трудові угоди між працівниками та ОВК про роботу в дільничних комісіях, списки працівників ДВК ОВК ТВО, розрахунково-платіжні відомості по нарахуванню заробітної плати працівникам ОВК та ДВК).

Архівний фонд Р-6529, Видатні історики Харківщини, у 2010 р. поповнився документами доктора історичних наук, професора, Заслуженого діяча науки та техніки України Кадеєва Володимира Івановича, які охоплюють період 1944-2004 рр. Серед них – особисті документи вченого (членські, читацькі та профспілкові квитки, перепустка на Міжреспубліканську наукову асоціацію болгаристів), документи з наукової (автореферати дисертацій Кадеєва В.І. на здобуття вчених ступенів кандидата та доктора історичних наук, відтиски статей, газетні вирізки статей, Херсонський щоденник 1960 р., звіт про розкопки в Херсонесі 1969 р., численні відгуки, рецензії вітчизняних та іноземних вчених, колег на наукові дослідження Кадеєва В.І. тощо) та службової діяльності.

Серед листів, адресованих Кадеєву В.І. – листи від наукових закладів та листи від знайомих й іноземних вчених. На особливу увагу заслуговує вітальний лист Кадеєву В.І. від Президента України Леоніда Кучми з нагоди призначення вченому Державної стипендії як видатному діячеві в галузі науки.

Образотворчі матеріали Кадеєва В.І. представлені його особистим фото, відзнятим у кабінеті кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського державного

університету ім. В.Н. Каразіна, та фотографіями археологічних розкопок, зроблених вченим.

Поступове поповнення держархіву області новими надходженнями відкриває нові можливості для проведення користувачами наукових та службових досліджень із залученням документальних першоджерел – архівних документів.

Майя Макарова

**Перелік основних ювілейних та пам'ятних дат,
пов'язаних із Харківщиною, на друге півріччя
2010 року**

- 1880 р. У м. Харків почала діяти постійна оперна антреприза, на базі якої у 1925 р. була відкрита Українська державна столична опера (нині – Харківський академічний театр опери та балету імені М.В. Лисенка), перший український радянський оперний театр
- 1890 р. Засновано Харківський канатний завод (нині – концерн «Харківський канатний завод»)
- 1910 р. Побудовано залізничну станцію і вокзал Левада на лінії залізниці Харків-Ізюм-Донбас
- 1930 р. Введено до експлуатації станцію ДЕС-2 (Есхар)
- 1930 р. Засновано Харківський національний університет радіоелектроніки (у 1930 р. – будівельний інститут, з 1966 р. – Харківський інститут радіоелектроніки ім. академіка М.К. Янгеля)
- 1930 р. У м. Харків розпочав діяльність інститут гематології та переливання крові (нині – Харківський інститут загальної та невідкладної хірургії)
- 1935 р. Завершено будівництво найбільшого в Україні машинобудівельного підприємства – Харківського верстатобудівельного заводу
- 1950 р. Відкрито одне з найбільших у світі родовищ природного газу у с. Шебелинка Балаклійського району Харківської області
- 1960 р. Створено Харківський зооветеринарний інститут імені М.М. Борисенка внаслідок об'єднання харківських ветеринарного і зоотехнічного інститутів (нині – Харківська державна зооветеринарна академія)

Липень

- 3 липня 1925 р. Скасовано Харківську губернію: її територія була розділена на 4 округи – Ізюмський, Куп'янський, Сумський і Харківський
- 8 липня 1920 р. Народився Кононенко Вадим Григорович, український вчений у галузі авіаційної технології та обробки металів тиском, з 1976 р. – ректор Харківського авіаційного інституту
- 8 липня 1930 р. Заснована Українська державна академія залізничного транспорту (раніше – Харківський інститут інженерів залізничного транспорту)
- 8 липня 1930 р. Засновано Харківський національний автомобільно-шляховий університет (раніше – Харківський автомобільно-шляховий інститут)
- 12 липня 1915 р. Народився Тронько Петро Тимофійович, український історик, перший віце-президент Української академії історичних наук, Герой України, академик НАН України, заслужений діяч науки і техніки
- 13 липня 1980 р. Харків'яни зустріли Олімпійський вогонь: на площі Радянської України вогонь запалив прославлений радянський волейболіст, двократний олімпійський чемпіон Ю.М. Поярков
- 16 липня 1990 р./ Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України
- 21 липня 1845 р. Народився Тобізен Герман Августович, у 1895 р. – січень 1902 рр. – Харківський губернатор, був обраний почесним громадянином м. Харків
- 23 липня 1930 р. Засновано Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка (раніше – Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства)

- 24 липня 1885 р. У м. Харків засновано практичний технологічний інститут (нині – Національний технічний університет «ХПІ»)
- 27 липня 1870 р. Народився Маковський Володимир Матвійович, український вчений у галузі турбобудування; закінчив Харківський технологічний інститут, з 1930 р. – викладав у Харківському механіко-машинобудівельному інституті, де організував кафедру турбобудування
- 28 липня 1895 р. Народився Костенко Валентин Григорович, український композитор, педагог і музикознавець; з 1923 р. – професор Харківського музично-драматичного інституту та музичний керівник Українського радіо
- 28 липня 1765 р. Відповідно до указу Катерини II прийнято маніфест, згідно з яким була створена Слобідсько-Українська губернія; м. Харків стає губернським містом
- 30 липня 1920 р. Створена Харківська рентгенівська академія (нині – Харківський НДІ медичної радіології ім. С.П. Григор'єва АМН України)
- 31 липня 1945 р. Засновано Харківський гідрометеорологічний технікум

Серпень

- 1885 р. Засновано Харківський завод транспортного машинобудування ім. В.О. Малишева (нині – ДП «Завод ім. В.О. Малишева»)
- 1925 р. У м. Харків засновано інститут із проектування нових шахт на півдні країни (нині – ВАТ по проектуванню будівництва підприємств вугільної промисловості «Південгіпрошахт»)

- 9 серпня 1890 р. Народився Свистун Пантелеймон Іванович, український громадський, державний діяч, начальник будівництва (1930 р.) і директор ХТЗ; у 1938 р. розстріляний органами НКВС, у 1956 р. – реабілітований
- 20 серпня 1880 р. 130-річчя від дня утворення Харківського історичного архіву Історико-філологічного товариства Харківського імператорського університету (нині – Державний архів Харківської області)
- 23 серпня 1975 р. Достроково здано до експлуатації першу пускову дільницю Харківського метрополітену, який став шостим у СРСР та другим в Україні
- 27 серпня 1860 р. Народився Гаршин Євген Михайлович, літературний критик, письменник; навчався у Харківському університеті, з 1878 р. працював у газеті «Харків»

Вересень

- 1920 р. Поблизу м. Полтава була заснована трудова колонія – пізніше Курязька колонія ім. О.М. Горького
- 6 вересня 1935 р. Відкрито Харківський Палац піонерів – перший в Україні
- 10 вересня 1885 р. Народився Палладін Олександр Володимирович, засновник української школи біохіміків, академік АН УРСР, АН СРСР, АМН СРСР, заслужений діяч науки СРСР, з 1925 р. – директор заснованого за його ініціативою Українського біохімічного інституту в м. Харків
- 18 вересня 1910 р. Народився Чабанівський Микола Іванович, український письменник
- 19 вересня 1995 р. ІХ сесія Харківської міськради затвердила герб і прапор м. Харків

22 вересня Народився Потебня Олександр Опанасович, 1835 р. український філолог, з 1875 р. – професор Харківського університету

Жовтень

- 1960 р. Засновано Харківський театр юного глядача (нині – Харківський обласний театр для дітей та юнацтва)
- 1 жовтня Заснована Харківська національна академія міського господарства (раніше – Інститут комунального господарства НКВС УРСР, з 1955 р. – Харківський інститут інженерів комунального будівництва)
- 1930 р.
- 8 жовтня Народився Кирпичов Віктор Львович, 1845 р. вітчизняний вчений у галузі механіки, перший директор Харківського технологічного інституту (1885-1898 рр.)
- 9 жовтня Народився Свідзінський Володимир Юхимович, 1885 р. український поет, належав до літературної організації «Плуг»
- 13 жовтня У м. Харків помер Гулак-Артемовський Петро Петрович, український поет, письменник, у 1841-1849 рр. – ректор Харківського університету
- 1865 р.
- 22 жовтня Засновано Харківський національний економічний університет (раніше – Харківський інженерно-економічний інститут)
- 1930 р.
- 25 жовтня Народився Самокиш Микола Семенович, український живописець, графік, заслужений діяч мистецтв РРФСР, лауреат Державної премії СРСР
- 1860 р.

Листопад

1920 р. Створено перший в Україні Харківський юридичний інститут у складі об'єднання гуманітарних вузів (нині – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого)

- 3 листопада 1910 р. Народився Довбищенко Віктор Семенович, український режисер, педагог, театрознавець, заслужений артист УРСР
- 4 листопада 1975 р. У м. Харків відкрито монумент на відзнаку проголошення радянської влади на Україні; площа ім. М.С.Тевелева перейменована у площу імені Радянської України (нині – площа Конституції)
- 6 листопада 1855 р. Народився Яворницький Дмитро Іванович, український історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник, академік АН УРСР
- 12 листопада 1885 р. Народився Ситенко Михайло Іванович, український ортопед, з 1926 р. – директор Харківського науково-дослідного інституту ортопедії та травматології. У 1940 р. інституту надано ім'я Ситенка М.І.
- 28 листопада 1930 р. Розпочато спорудження Харківського тракторного заводу (ХТЗ) ім. С.Орджонікідзе

Грудень

- 18 грудня 1835 р. Народився Дурново Петро Павлович, у 1866-1870 рр. – харківський губернатор
- 24 грудня 1910 р. Народився Дорошенко Петро Онуфрійович, український письменник
- 24 грудня День працівників архівних установ
- 25 грудня 1925 р. Перейменовано Кінну площу у м. Харків на площу Повстання (до 20-річчя першої революції у Росії)
- 28 грудня 1880 р. Народився Толстяков Павло Нілович, український композитор, хоровий диригент, з 1925 р. – хормейстер Харківської опери

Лариса Юдіна

**Харківщина – батьківщина видатних особистостей
(до 165-річчя від Дня народження Іллі Ілліча Мечникова)**

Відома постать у світовій науці (видатний російський і український біолог, один із основоположників порівняльної патології, еволюційної ембріології, мікробіології та імунології, почесний член Петербурзької академії наук (з 1902 р.), лауреат Нобелівської премії з медицини та фізіології 1908 р. «За вивчення імунної системи») [1, с. 488] Мечников Ілля Ілліч народився 3 травня (за старим стилем) 1845 р. у с. Іванівка Куп'янського повіту Харківської губернії (нині – с. Іванівка Дворічанського району Харківської області), про що у метричній книзі Покровської церкви сл. Новомлинка Куп'янського повіту Харківської губернії за 1845 рік, яка зберігається в Держархіві Харківської області, зроблено запис: батько Іллі – поміщик, полковник Ілля Іванович Мечников, мати – Емілія Львовна, обоє православні; хрещені батьки – поміщик, гіттен-фервальтер Іван Іванович Мечников та дружина губернського секретаря Миколи Аполлоновича Яблонського – Олімпіада Костянтинівна [2, арк. 1232 зв.].

Охрещений Ілля 13 травня 1845 р. у Новомлинівській Покровській церкві [3], побудованій на кошти його батька, корнета Іллі Івановича Мечникова. В ній хрестили майже усіх Мечникових, окрім тих, хто народжувався під час служби останніх у Петербурзі. Саме ж поселення Новомлинка було віддане у вічне володіння прапрадіду Іллі Мечникова – Георгію Степановичу Мечникову Петром I ще 1712 р. [4, с. 6-7].

До трьохрічного віку Ілля проживав у родовому маєтку с. Іванівка, яке на правах спадкоємця належало поміщику гіттен-фервальтеру Івану Іллічу Мечникову та його дружині Наталії Аполлонівні. Станом на 1838 рік тут значилося 116 душ селян та землі орної 750 дес., сінокісної 913 дес., іншої 450 дес.; 30 селянських дерев'яних хат, 2 флігеля для дворових людей,

1 вітряний млин, 2 хлібні комори, 1 дерев'яна конюшня, 60 коней, 50 голів рогатої худоби, 1 800 овець [5, арк. 102-102 зв.].

З трьохрічного віку Ілля Мечников мешкає у родинному маєтку с. Панасівка (нині – с. Мечниково Дворічанського району Харківської області). В держархіві області в архівному фонді «Харківська губернська креслярня» збереглися плани земельних володінь Мечникових, у тому разі і план с. Панасівка за 1850 рік [6].

Походив Ілля Мечников із дворянського роду, про що свідчать документи з архівного фонду держархіву області «Харківське губернське дворянське депутатське зібрання». На певну увагу серед них заслуговує 6 частина дворянської родовідної книги, до якої, за рішенням дворянських депутатських зібрань від 1823, 1833, 1840, 1849, 1852, 1854, 1856, 1874, 1879, 1888 та 1900 рр., занесено представників роду Мечникових. Ухвалою депутатського зібрання від 29 жовтня 1856 р. до згаданої книги занесено Іллю Мечникова та його рідного брата Миколу [7, арк. 119].

До місцевої дворянської родовідної книги осіб дворянського походження заносили за умови надання на розгляд дворянського депутатського зібрання низки документів, які підтверджували відношення перших до дворянства.

Серед документів, на підставі яких вперше, у січні 1821 р., було занесено рід Мечникових до 6 частини дворянської родовідної книги, виокремлено такі [8, арк. 119 зв.]:

– копія з грамоти Великого Государя і царя Петра Олексійовича від 11 жовтня 1718 р., засвідчена у Куп'янському повітовому суді 6 жовтня 1822 р. за № 2242, на пожалування населеного маєтку в Ізюмському повіті у 1711 р. Георгію Мечникову, прадідові надвірного радника Єгора і гіттенфервальтера Івана Ільїних дітей Мечникових;

– копія з родовідного розпису Мечникових, з якої видно, що у Єгора та Івана Мечникових був батько корнет Ілля, дід майор Іван та прадід – Головний полководець Георгій;

– алфавітний список за 1822 рік, з якого видно, що у Єгора Мечникова є дружина Парасковія та діти: Варвара 10 років і Наталія 2-ох років; у Івана – дружина Наталія та діти: Ілля 12 років, Дмитро 3-ох місяців, Катерина 11 років, Олександра 9 років, Дар'я 7 років та Варвара 4-ох років.

Вищезазначені документи слугували підставою для прийняття рішення Слобідсько-Українським дворянським депутатським зібранням від 16 січня 1823 р. про занесення до 6 частини дворянської родовідної книги усіх показаних в алфавітному списку Мечникових та зарахування в ту ж частину книги від 9 грудня 1833 р. дітей Івана Мечникова – Євграфа та Миколая за відповідно наданими метриками про народження.

Через 6 років після, 30 грудня 1839 р., Тимчасове присутствіє Герольдії, яке виконувало функції вищої координаційної інституції відносно дворянства, присвоєння чинів та нагород, тощо, вказало депутатському зібранню на неповноту документальних свідчень для занесення родини Мечникових до дворянської родовідної книги, після чого було зібрано такі документи [9]:

– свідоцтво Куп'янського повітового суду від 8 лютого 1840 р. за № 303 про перехід населених маєтків до роду Мечникових від предків;

– копія документа про відставку майора Івана Мечникова, видана Державною військовою колегією 6 липня 1742 р. за № 614 та засвідчена у тому ж суді за № 300;

– копія Указу про відставку гіттен-фервальтера 10 класу Івана Ілліча Мечникова, видана Гірним правлінням луганських ливарних заводів 24 листопада 1816 р. за № 869 та завірена у тому ж суді за № 302;

– копія формулярного списку про службу статського радника Єгора Ілліча Мечникова, видана Кавказькою казенною палатою 7 січня 1837 р. за № 14 та засвідчена у тому ж суді за № 301.

Після одержання зазначених документів дворянським депутатським зібранням приймалися рішення від 1840, 1849,

1852, 1854, 1856, 1874, 1879, 1888 та 1900 рр. про занесення представників роду Мечникових до 6 частини місцевої дворянської родовідної книги. В цій книзі також представлено поколінний розпис роду Мечникових.

Безумовно, дворянське походження Іллі Ілліча Мечникова відіграло значну роль в подальшому розвитку його як особистості, людини, чії наукові здобутки знайшли підтримку та визнання як на вітчизняному, так і на міжнародному рівні.

Джерела та література:

1. Українська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 6. – 552 с.
2. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 40, оп. 110, спр. 629.
3. Там само.
4. Ілля Ілліч Мечников. Фотоальбом: До 160-х роковин від дня народження: Кат. вист. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка, Харк. приват. музей міської садиби / Уклад. А.Ф. Парамонов, Л.І. Романова, О.М. Християн. – Х., 2005. – 24 с.: іл.
5. ДАХО, ф. 3, оп. 114, спр. 6.
6. ДАХО, ф. 25, оп. 38, спр. 450.
7. Там само, ф.-14, оп. 11, спр. 5.
8. Там само.
9. Там само.

Володимир Маслійчук

ВАЖЛИВА СЕРІЯ ВІД ХАРКІВСЬКИХ АРХІВІСТІВ

Слобожанські родоводи. Село Лозова, Богодухівський район. Збірник архівних документів 1800 – 1890 рр. / Державний архів Харківської області: Науково-виробничий сервісний центр «Харківський народний архів.» - Харків: Райдер, 2003;

Ревизская сказка войсковых обывателей города Харькова 1782 года: Збірник документів / Державний архів Харківської області, Харківський приватний музей міської садиби. - Харків: «Райдер», 2007;

Ревизские сказки населения сл. Белка Ахтырского уезда конце XVIII ст. / Харьковский частный музей городской усадьбы, Государственный архив Харьковской области. - X., 2007;

Ревизские сказки населения сл. Белка Ахтырского уезда первой четверти XIX ст. / Харьковский частный музей городской усадьбы, Государственный архив Харьковской области. - X., 2008;

Переписные книги города Харькова 1667, 1669 гг. / Харьковский частный музей городской усадьбы, Государственный архив Харьковской области. - X., 2009; Ревизские сказки государственных крестьян слободы Белка Ахтырского уезда 1835 года; / Харьковский частный музей городской усадьбы, Государственный архив Харьковской области. - X., 2010;

Ревизские сказки государственных крестьян слободы Белка Ахтырского уезда 1850 года / Харьковский частный музей городской усадьбы, Государственный архив Харьковской области. - X., 2010;

Сметные книги города Чугуева 1692-1695 гг. / Харьковский частный музей городской усадьбы, Государственный архив Харьковской области. - X., 2010.

Зростання зацікавлення власною генеалогією – характерна риса історичної свідомості останніх десятиліть. Пошук походження і коріння набуває масовості і часто архівні установи не в силах задовольнити даний попит для зацікавлених. До всього ж, дана робота є копіткою, насиченою численними несподіванками. Архівні установи та громадські організації часто йдуть назустріч такому попиту, публікуючи статистичний матеріал: переписи, метричні книги, сповідальні розписи. Актуальність і потреба даного роду видань очевидна, але крім цілей задоволення потреб громадськості даний штиб видань має ще вагому наукову складову, бо за даними джерелами можна відтворити рух населення, соціальне розшарування, родинні відносини.

Проект «Слобожанські родоводи», розпочатий Державним архівом Харківської області та підтриманий Харківським приватним музеєм міської садиби, став помітним завдяки низці публікацій, що розкривають минуле складної і суперечливої історичної області – Слобідської України. Слід визнати, що серія значно розширила джерельну базу, у ній публікуються матеріали не лише Держархіву Харківської області, а й Російського державного архіву давніх актів, м. Москва, та Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Перша книжка в серії пов'язана з публікацією метрик церкви Різдва Богородиці із маленького села Лозова (Богдунівського повіту). Була, вочевидь, низка резонів почати серію з публікації метрик саме цього невеличкого села. Однак соціальні параметри перепису дуже цікаві і ще можуть викликати обговорення: поміщицьке володіння кинуте у вир великих змін ХІХ ст. від скасування кріпосного права до обов'язкового щеплення і будівництва залізниць. Зріз одного села із виявленням народжуваності та смертності через церковну документацію може показати багато своєрідностей і, звичайно, це великий подарунок для уродженців цього населеного пункту, чи тих, хто виводить звідти своє коріння і може відшукати свою рідню з 1800 року.

Наступна публікація серії є одним із найцікавіших джерел, опублікованих останнім часом. Йдеться про великий перепис Харкова, ревізію 1782 р., міста, що щойно стало центром новоутвореного намісництва. І знову хотілося підкреслити, що дане джерело більше, аніж висвітлення родоводів «корінних харківців». Ми можемо простежити завдяки цьому великому документу кількість родин, заселеність різних частин міста, етнічний та соціальний склад, вікові зрізи та наявність дітей тощо. Перед нами досить вагомий документ з історії міста на сході України, що лише почало формувати своє міське середовище, поволі віддалятися як від селянського світу, так і від недавнього минулого слобідських полків, бо основа перепису – військові обивателі, колишні козаки автономних слобідських одиниць.

Особливу і численну частину даної серії складають переписи та документація слободи Білка (поблизу Тростянця, з Сумської області). Завдяки допомозі нащадків, вихідців із цього, сьогодні невеликого села, проведена серйозна архівна робота і виявлено чимало джерел, що висвітлюють минуле досить колоритного колишнього сотенного центра Охтирського полку. До сьогодні сільський мешканець Білки може відтворити свій родовід чітко ще від часу виникнення і до початку ХХ століття.

Напевно, окремою групою слід виділити два джерела, виданих окремими книжками останнього часу. Йдеться про переписи XVII ст., досить складного часу для Слобідської України. Уперше надруковано харківські переписи 1667 та 1669 рр., що зберігаються у Москві. Це дуже цінні джерела щодо харківських мешканців та змін у середовищі харківського населення. Дані переписи, насамперед, стосуються служилої людності і розкривають цікаві деталі функціонування нещодавно утвореного Харківського слобідського козацького полку, висвітлюють соціальні параметри груп міщан і селян у Харкові; урешті є вагомим свідченням щодо російської людності, яка проводила службу у Харкові та околицях. Не менш важливу роль для дослідників минулого та шукачів

родоводів може відіграти і остання видана книжка серії з кошторисними переписами міста Чугуєва 90-х рр. XVII ст. Чугуїв – особливе місто і особливий російський військовий анклав серед слобідських полків. Переконалий, що історія цього міста і околиць ще привабить дослідників своєю мультикультурністю та певною винятковістю; публікація ж списків населення допоможе відтворити низку моментів функціонування прикордонного соціуму, служилого населення напередодні значних реформ Петра Першого.

Будемо відверті щодо даних публікацій: хотілося б побажати кращої археографічної обробки документів, якнай-детальнішого їх відтворення. Не завадили б і змістовніші передмови, коментарі та спроби певних покажчиків (розуміємо складність останнього, але бодай вказівник щодо найпоширеніших прізвищ), сподіваємося і нових, не тільки генеалогічних досліджень на базі цих опублікованих джерел. Найголовніше, що дана серія вносить вагомий пласт нового в дослідження місцевої історії, надає минулому особистісного змісту і, настільки мені відомо, не має аналогів в Україні. Досвід харківських архівістів заслуговує на схвалення, наслідування і спонукає до нових переосмислень, нових інтерпретацій, пошуків та дискусій, без яких неможливі ні історична наука, ні зацікавлення минулим, ні історична пам'ять.

Відомості про авторів

Гнезділо Ольга Сергіївна – начальник відділу організації та координації архівної справи Держархіву Харківської області

Зуб Едуард Іванович – історик, кореспондент газети «П'ятниця»

Іванська Тетяна Володимирівна – начальник відділу забезпечення збереженості документів Держархіву Харківської області

Коптєва Ольга Сергіївна – провідний спеціаліст відділу організації та координації архівної справи Держархіву Харківської області

Макарова Мая Миколаївна – провідний спеціаліст відділу інформації та використання документів Держархіву Харківської області

Маслійчук Володимир Леонтійович – к.і.н., доцент Східно-української філії Міжнародного Соломонового університету (м. Харків)

Момот Людмила Михайлівна – директор Держархіву Харківської області

Нефедов Костянтин Юрійович – к.і.н., доцент кафедри документознавства гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Пантелєєва Лідія Єгорівна – начальник відділу обліку та довідкового апарату Держархіву Харківської області

Парамонов Андрій Федорович – директор Харківського приватного музею міської садиби

Полякова Юліана Юрійівна – театрознавець, головний бібліограф ЦНБ ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Чернов Микола Андрійович – начальник Архівного відділу Харківської міської ради народних депутатів

Юдіна Лариса Миколаївна – к.і.н., заступник директора
Держархіву Харківської області

**Харківський архівіст: Науково-інформаційний вісник. –
Х., 2010. – Вип.1. – 108 с.**

Черговий випуск «Харківського архівіста» містить публікації з історії, теорії та практики архівної справи, діловодства та краєзнавства.

Для архівістів, студентів-істориків, наукових співробітників, усіх, хто цікавиться архівознавством, діловодством та історією рідного краю.

Надруковано в типографії ФОП Білетченко В.В.
Тираж 200 прим.

Передрук матеріалів допускається
тільки з дозволу редакції вісника.

Думка автора статей може не співпадати з думкою редколегії.
Матеріали не повертаються та не рецензуються.